

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

АНАСТАСІЯ ВЕГЕШ

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО- ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІКИ

*Методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного
факультету*

Ужгород - 2021

УДК 811.161,2'373.2

В–32

Вегеш Анастасія. Проблеми української літературно-художньої антропоніміки. Методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного факультету. Ужгород. 2021. 67 с.

Методичний посібник призначений для студентів 5–6 курсів філологічного факультету, які вивчають спецкурс «Проблеми української літературно-художньої антропоніміки» відповідно до навчального плану. Пропонований посібник допоможе студентам отримати теоретичні відомості з літературно-художньої антропоніміки, сприятиме формуванню в студентів умінь аналізувати назви героїв, що функціонують у художньому тексті, орієнтуватися в термінології різних ономастичних шкіл України.

Рецензенти:

Лавер О. В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету.

Негер О. Б., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету.

Відповідальний за випуск:

Венжинович Н. Ф., доктор філологічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Протокол № 12 від 25 червня 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ АНТРОПОНІМІКА ЯК РОЗДІЛ ОНОМАСТИКИ – НАУКИ ПРО ВЛАСНІ НАЗВИ.....	6
1.1. Розвиток антропоніміки в Україні	6
1.2. Розвиток української літературної ономастики як лінгвістичної дисципліни	8
1.3. Методи дослідження в літературній ономастиці	11
1.4. Специфіка дефініції терміна «літературно-художній антропонім»	13
ТЕМА 2. ПРИРОДА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ	18
2.1. Статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі	18
2.2. Джерельна база літературно-художньої антропонімії – сучасна українська проза.....	23
2.3. Лінгвальні ресурси української літературно-художньої антропонімії.....	28
ТЕМА 3. ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ.....	34
3.1. Засади функційно-стилістичної класифікації літературно- художніх антропонімів.....	34
3.2. Класифікація літературно-художніх антропонімів за Любомиром Белеєм	39
ТЕМА 4. ІНДИВІДУАЛЬНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НОВОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ.....	45
ТЕМА 5. НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ АНТРОПОНІМІЯ.....	49
5.1. Суспільно-політичні передумови творення українських літературно-художніх антропонімів пострадянської доби	49
5.2. Жанрово-стилістичне розмаїття українських літературно- художніх текстів кінця ХХ–початку ХХІ ст.....	50
5.3. Пострадянський літературно-художній антропонімікон як об’єкт мовознавчих студій.....	55
5.4. Особливості української літературно-художньої антропонімії часів незалежної України.....	58
ДЖЕРЕЛА.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Важливим об'єктом наукових досліджень сьогодні є літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизує численними аналогіями, символічністю, конотаціями. Назви героїв сучасних творів мають особливу цінність для історії української літературно-художньої антропонімії завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій, несподіваним авторським експериментам.

Як відомо, онімна лексика відіграє важливу роль у художньому тексті, де формується і розвивається поетичний словник української мови, народжується символічне значення лексем, усталюються асоціативні зв'язки слів, характерні для мовно-національної свідомості¹. Власне ім'я персонажа, якому відводиться особлива роль у реалізації творчого задуму письменника, виступає невід'ємним елементом літературно-художнього тексту.

У сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів романів відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Дослідження функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів у художніх творах сучасних письменників – одна з важливих проблем ономастики.

Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених дослідженню функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників, що відобразилося в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Зеленко, Л. Кричун, О. Лавер, Н. Лісняк, Г. Лукаш, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, С. Панцьо, Л. Сколодра, І. Скорук, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.). Є цікаві думки, судження, пропозиції.

Детальний комплексний аналіз літературно-художньої антропонімії творів конкретного письменника дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості творення власних назв персонажів й окреслити інтегральні та диференційні тенденції в розвитку

¹Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). К.: Довіра, 1999. С. 302.

літературно-художньої антропонімії, зумовлені естетичними та іншими екстралінгвальними чинниками.

Проте власні назви творів багатьох сучасних авторів залишаються спорадично вивченим явищем.

Пропонований посібник допоможе студентам отримати теоретичні відомості з літературно-художньої антропоніміки, сприятиме формуванню у студентів умінь аналізувати назви героїв, що функціонують у художньому тексті, орієнтуватися в термінології різних ономастичних шкіл України. Студенти матимуть змогу ознайомитися з працями відомих ономастів, долучаться до прочитання творів різних жанрів сучасних письменників.

ТЕМА 1. ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ АНТРОПОНІМІКА ЯК РОЗДІЛ ОНОМАСТИКИ – НАУКИ ПРО ВЛАСНІ НАЗВИ

1.1. Розвиток антропоніміки в Україні

Ономастика (від грец. *onomastike* – мистецтво давати імена) – розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження. За напрямками дослідження ономастику прийнято розділяти на теоретичну, описову, історичну, прикладну й ономастику поетичну, а за об'єктами дослідження – на антропоніміку, топоніміку, космоніміку, теоніміку, зооніміку, егроніміку, хрононіміку та хрематоніміку.

Власні назви з'являються тоді, коли індивідуальне розрізнення набуває суспільної значущості. За денотатами розрізняють такі класи власних назв:

- 1) особові імена людей;
- 2) назви географічних об'єктів;
- 3) назви космічних об'єктів;
- 4) найменування божеств, міфічних істот;
- 5) клички тварин;
- 6) назви організацій, виробництв та суспільних об'єднань;
- 7) назви відрізків часу, подій;
- 8) назви окремих предметів (кораблів, ураганів, витворів духовної культури, музичних п'єс, творів живопису, кінофільмів та ін.).

Сукупність усіх власних назв мови становить її ономастичний простір.

У лексичному запасі людини загальних назв значно більше, ніж власних назв. Загальні назви є, безперечно, центральним шаром лексики, а власні назви становлять її потужну периферію з дуже різною сферою поширення. Загалом же в мові на одну загальну назву припадає до кількох сотень власних назв. Власні назви належать до мовних універсалій – вони існують в усіх мовах світу. Але в кожній мові власні назви мають і свої специфічні ознаки. Специфіку українських власних назв становлять і сам їх набір, і характерні фонетичні трансформації особових імен, і розмаїтість пестливих іменних форм, і комплекти словотворчих засобів з їх продуктивністю.

Надзвичайно потужним є розділ ономастики, що вивчає власні назви людей. **Антропоніміка** – розділ ономастики, який вивчає антропоніми (імена людей, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми). Вона досліджує особливості утворення антропонімів, основні принципи номінації людини, шляхи переходу апелятива в антропоніми, і навпаки, хронологічні характеристики антропонімів, їх зміни в часі виникнення різних форм найменування людини, словотвір

різних класів антропонімів, функціонування тих чи інших антропонімів у мові на різних хронологічних зрізах.

Антропоніміка вирішує також суто практичні питання: правопис антропонімів, передача їх іншою мовою. Антропоніміка може служити важливим джерелом для інших наук: антропоніми минулого свідчать, зокрема, про колишнє розселення народів. У більшості народів за різних епох найменування (або зміна імені) пов'язане з певними обрядами, завдяки яким часто можна одержати нові відомості про побут, устрій та вірування народу².

Предметом дослідження антропоніміки є антропонім. Антропоніми мають свої види. Антропонім (від грец. *antrōpos* – людина та *опута* – ім'я, назва) – власна назва людини. В українській мові це – особове *ім'я*, *ім'я по батькові*, *прізвище*, *прізвисько*, *псевдонім*.

Ім'я – власне особове найменування, дане дитині при народженні або (рідко) вибране для себе дорослою людиною.

Ім'я по батькові – це найменування, утворене від імені батька.

Прізвище – це спадкове офіційне найменування, яке вказує на належність людини до певної сім'ї.

Прізвисько – це власне додаткове (неофіційне) найменування, яке людина отримує на підставі якоїсь її характерної риси, обставин життя, походження або з інших мотивів.

Псевдонім – вигадане з певною метою власне особове найменування, яке функціонує поряд зі справжнім або замість нього.

Існують специфічні види антропонімів:

Андронім (або *маритонім*) – іменування жінки за іменем, прізвищем або прізвиськом її чоловіка (наприклад, *Долинючка* – дружина *Долинюка*).

Метронім (або *матронім*) – власна назва сина або дочки за іменуванням матері або когось із предків по материнській лінії (наприклад, *Оленюк* – син *Олени*).

Патронім – власна назва сина чи дочки, утворена від батькового іменування (наприклад, *Іваненко* – син *Івана*) та ін.

Українська антропоніміка зародилася в ХІХ столітті, хоч окремі спроби пояснення антропонімів відомі ще з давньоруських літописів. Спочатку це були невеликі праці, присвячені окремим явищам. Питанням виникнення української антропонімії цікавився ще Іван Якович Франко, який у своїй праці «Причинки до української ономастики» твердив, що властивий початок закріплення родових назв зробило духовенство³. А вже початок ХХ століття ознаменований

² Худащ М. Л. З історії української антропонімії. К., 1977. 236 с.

³ Франко І. Я. Причинки до української ономастики. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. К.: Наукова думка, 1982. Т. 36. С. 391–426.

появою праць з елементарними науковими узагальненнями, з'ясуванням національних рис української антропонімії та продовженням регіонального вивчення антропонімів у художніх творах. 1960-90-і рр. ХХ ст. характерні розвитком української антропонімії, за цей період було написано багато ґрунтовних праць. Звідси розпочалось вивчення онімів, які функціонують у художньому тексті. На думку Ю. Карпенка, основоположними в цій галузі ономастики стали праці В. П. Петрова, А. О. Білецького, І. М. Желєзняк, О. С. Стрижака, А. П. Непокупного, Є. С. Отіна, В. О. Горпинича, П. П. Чучки, М. Л. Худаша, Ю. К. Редька, В. В. Лободи, Л. Т. Масенко, Р. І. Керсти, К. Й. Галаса, М. І. Сюська та їх молодших сучасників Д. Г. Бучка, М. І. Зубова, О. Ю. Карпенко, Л. О. Белея, В. В. Лучика, С. М. Медвідь-Пахомової, С. Є. Панцьо, В. П. Шульгача та ін.⁴ Дослідження дозволили значною мірою з'ясувати специфіку онімів у художніх творах, визначити основні типи власних назв.

1.2. Розвиток української літературної ономастики як лінгвістичної дисципліни

Літературна ономастика, як окремий напрям досліджень, відносно молода наука. В українській ономастиці вона оформилася у 60-х рр. ХХ ст. До 50-х рр. ХХ ст. дослідження літературної ономастики в Україні мали переважно принагідний характер. Говорячи про імена авторів і про назви тодішніх праць, головною метою досліджень літературної ономастики було від початку і залишається в подальшому дослідження засобів, якими оперують письменники, коли користуються власними назвами.

Невід'ємним елементом літературно-художнього тексту зазвичай виступає власне ім'я персонажа, яке автор не лише в оригінальний спосіб пов'язує з персонажем-денотатом, але якому часто відводиться особлива роль у реалізації всього творчого задуму письменника та котре входить у простір позачасових загальнолюдських проблем, стає «геном сюжету». Тому дослідження функційно-стилістичних особливостей літературно-художньої антропонімії (ЛХА) в художньому творі – одна з важливих проблем сучасної ономастики. Це засвідчує низка дисертаційних досліджень, виконаних упродовж минулих 30 років на матеріалі української літературно-художньої антропонімії (Л. Белей, Н. Бияк, Т. Вінтонів, В. Галич, Т. Гриценко, О. Климчук, Л. Кричун, Т. Крупеньова, Г. Лукаш, М. Максимюк, М. Мельник, В. Мерзвинський, Т. Наумовна, О. Немировська, Т. Немировська, Н. Попович, О. Сколодра, А. Соколова, О. Усова, Л. Шестопалова, Т. Шотова-

⁴ Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. С. 8

Ніколенко та ін.), а також опубліковані монографії Л. О. Белея, Ю. О. Карпенка, М. Р. Мельник, Т. В. Шотової-Ніколенко та ін.⁵

Карпенко Ю. О., досліджуючи українську ономастику, зокрема літературну, зазначає: «Ономастичні студії мають в Україні міцні традиції, а від часів К. Цілуйка і досить чітку організацію. Відповідно маємо й визначні здобутки, реалізовані у вигляді словників, монографій, дисертацій, статей, конференцій, симпозіумів тощо, які дозволили значною мірою з'ясувати склад власних назв української мови, їх генезис, історичний розвиток та особливості функціонування. Однак у цих галузях незробленого, нерозв'язаного ще значно більше, ніж одержаних досягнень.

А у вивченні життя власних назв у актах мовлення, у текстах і особливо – у текстах художньої літератури фактично зроблено ще вкрай мало»⁶. У 40-50-х рр. ХХ ст. почалася активізація роботи на антропонімній ниві. Дослідження того часу відзначаються цілеспрямованим добром фактичного матеріалу, спробами його класифікації, окремо порівняльно-історичними екскурсами, певними узагальненнями в межах дібраного фактажу. Отже, до поч. 60-х р. ХХ ст. вивчення літературно-художньої антропонімії зводилося зазвичай до принагідних зауважень щодо історичної достовірності та джерел окремих українських літературно-художніх антропонімів.

У 70-80-х р. дослідження української літературно-художньої антропонімії проводили С. Бевзенко, Л. Белей, Н. Журавльова, О. Григоруk, В. Лобода, І. Ковалик, Л. Масенко, В. Чабаненко, Я. Януш та ін. Об'єктом наукового інтересу була літературно-художня антропонімія творів О. Вишні, Л. Мартовича, І. Франка, Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Стефаника, а також української драматургії ХІХ ст.

Так, починаючи ще з 70-х років, почали з'являтися серйозні узагальнюючі праці з теорії літературної ономастики, які заслуговують особливої уваги: В. А. Никонова (стаття «Имена персонажей»), Е. Б. Магазаника (монографія «Ономапозика, или «говорящие имена» в литературе»), Ю. О. Карпенка (стаття «Специфика имени собственного в художественной литературе»), В. М. Михайлова (стаття «О специфике литературной ономастики»), О. І. Фонякової (книжка «Имя собственное в художественном тексте»), Л. О. Белея (монографія «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст.»), В. М. Калінкіна (монографії «Теория и практика

⁵ Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: Монографія. Ужгород, 2012. С. 5.

⁶ Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. С. 5.

лексикографії поетонимів (на матеріалі творчості А. С. Пушкіна)» та «Поэтика онима»). Ці праці, крім монографії Л. Белея, стосувалися російської літературної ономастики.

Серйозним внеском у дослідженні літературно-художніх антропонімів є монографія Л. О. Белея «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст.». Як зауважує Ю. О. Карпенко: «Монографія Л. О. Белея становить широкий панорамний огляд української літературної антропонімії, вишикуваний за її функціями. Багатючий матеріал, змістовні інтерпретації та узагальнення висунули цю монографію в чільну групу українських ономастичних здобутків. Не випадково Л. О. Белей першим захистив в Україні докторську дисертацію з літературної ономастики»⁷.

Ю. О. Карпенко зазначає, що до засад літературної ономастики належить те, що:

«1) вона є вторинною, виникаючи й існуючи на базі загальнонародної ономастики і так чи інакше спираючись на діючі в мові ономастичні норми;

2) літературна ономастика не зумовлюється безпосередньо історичним розвитком, як реальна ономастика, а залежить від волі автора і детермінується художнім задумом, жанром, напрямком та стилем твору: доречне в гумористичній усмішці прізвище Перехилипляшка (Остап Вишня) немислиме в ліричному творі;

3) власні назви в художньому творі передусім виконують стилістичну функцію і беруть участь у створенні образів;

4) на відміну від реальних власних назв, що належать мові, художні власні назви існують на рівні мовлення, тексту;

5) до складу власних назв входить така їх особлива група, як заголовки, що стають центром ономастичного простору твору»⁸.

Відмінності між реальним та літературно-художнім антропонімами

Реальний антропонім	Літературно-художній антропонім
1. Первинний	Вторинний
2. Власна назва реальної людини	Назва літературного героя, витвір мистецької уяви

⁷ Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. С. 12.

⁸ Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 14.

2. Виступає як етикетка, соціальний знак	Виражає певну ідею, втілює авторський задум
4. Функціонує в соціумі	У межах твору
5. Зумовлюється історичним розвитком	Залежить від волі автора, напрямку, жанру, стилю
6. Виконує номінативну функцію (називну)	Виконує номінативну, характеристичну (національно/регіонально значущі, хронологічно значущі, соціально значущі, експресивно-оцінні, інформаційно-оцінні) та ін.
7. Належить мові	Існує на рівні мовлення, тексту
8.	Заголовок – центр онімного простору твору

Семантико-стилістичний потенціал, закладений у власній назві як оригінальній звуковій категорії, актуалізується письменниками. Основна відмінна особливість власної назви в художньому творі в тому, що вона під впливом творчої авторської трансформації зазнає стійкої фіксованої, цілеспрямованої семантизації. Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна (номінативна або ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою первинність.

Дослідження функційно-стилістичних особливостей антропонімії в художньому тексті – одна з найважливіших проблем не лише сучасної ономастики, а й один із аспектів вивчення авторської точки зору в художньому тексті, де номінації персонажа виконують функції, що виходять за межі категоріального граматичного значення цих класів слів і, таким чином, беруть участь у формуванні смислового аспекту тексту.

На відміну від імені в реальному житті, оніми в художньому творі семантично наповнені, оскільки окрім номінативної, доповнені характеристичною функцією. Так письменник паралельно створює ім'я і образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного.

1.3. Методи дослідження в літературній ономастиці

Мета і завдання, які ставить перед собою науковець, зумовлюють комплексне використання методів. Метод системного аналізу сприяє дослідженню й групуванню теоретичного матеріалу щодо основних засад літературно-художньої ономастики, функціонування й

експресивного навантаження власних назв. Застосування *описового (дескриптивного) методу* й основних його прийомів: *спостереження, інтерпретації та узагальнення* дозволяє виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви. *Контекстуально-інтерпретаційний метод* застосовують для визначення конотативного навантаження літературно-художніх антропонімів. *Дистрибутивний аналіз* допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних і okazіональних одиниць авторського ономастикону. *Стилістично-контекстологічний* підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як складника художнього тексту.

Методи дослідження в літературній ономастиці
(за Галиною Шотовою-Ніколенко, Львівський вісник, 2019, с. 259)

Методи	
1. Описовий	Дозволяє розгорнуто і деталізовано проаналізувати усі власні назви, належно їх систематизувати
2. Стилістично-контекстологічний	Дає змогу встановити і конкретно сформулювати експресивний зміст онімів у складі твору
3. Порівняльно-зіставний	Допомагає з'ясувати спільність та відмінність, подібність та розбіжність використання онімів у творі
4. Кількісний	Виокремлення онімів шляхом суцільної вибірки, точна фіксація усіх онімів та всіх їх ужитків
5. Словотвірний та семантичний	Для вивчення структури і змісту досліджуваних онімів

Науковці виділяють як *загальнонаукові (аналіз, синтез)*, так і *власне лінгвістичні* методи: *метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу* реалізовано через устанавлення значущості досліджуваних романів у соціокультурному контексті та спробу відтворення авторського задуму, інтерпретацію якого уможливорює розгляд власних назв як вагомих елементів архітекtonіки художнього тексту; *описовий метод* застосовано, щоб визначити кореляції власних назв із контекстом їхнього вживання, розкрити вкладений авторами в літературно-художні антропоніми прихований зміст, виявити значення конотацій із метою декодування ідіолекту письменників; за допомогою *лінгвостати-*

стичного методу визначають кількість літературно-художніх антропонімів найчисленніших розрядів.

Для з'ясування допоетонімної семантики власних назв використано *метод етимологічного аналізу*. З метою виявлення культурно-історичних конотацій імен залучено прийом *паралелізації*.

1.4. Специфіка дефініції терміна «літературно-художній антропонім»

Імена людей – це частина історії кожного народу. У них відображається побут, вірування, сподівання, фантазія, художня творчість народу, його історичні, господарські і культурні зв'язки.

Антропоніми (власні імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми, фіктоніми, криптоніми) складають разом антропонімію (антропонімікон) народу. Літературні антропоніми, топоніми, зооніми і т.д. – це імена художніх об'єктів, створених письменником і введених у художній текст. Ця сукупність імен вивчається літературною ономастиком, а також стилістиком і поетиком. Безперечно, одним із найчисленніших і найпопулярніших класів власних назв є антропоніми – особові імена людей, оскільки людина особливий інтерес виявляє насамперед щодо тих сфер, які пов'язані безпосередньо з нею, особливостями її життя, побуту, історії тощо.

Основним поняттям, а водночас об'єктом вивчення літературно-художньої антропоніміки є літературно-художній антропонім (ЛХА). Термін належить Л. О. Белею⁹.

Літературно-художній антропонім – це не просто антропонім у літературно-художньому тексті, а власна назва літературного героя. Власне, антропонім називає людину зазвичай реальну, тоді як ЛХА – літературного героя, витвір мистецької уяви. ЛХА – це власна назва персонажа, тобто дійової особи літературно-художнього твору.

Белей Л. О. активно пропагує термін літературно-художня ономастика, відзначаючи, що як наука літературно-художня ономастика має свій аспект дослідження, свої проблеми і завдання, свої підходи тощо.

Калінкін В. М. пропонує інший термін для позначення назв художніх героїв – поетика оніма, поетичний онім. На його думку, «таке термінологічне сполучення у плані змісту відбиває специфіку антології оніма, що виявляється в акті художнього мовлення», а у плані

⁹ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 5.

вираження уподібнюється до продуктивної в стилістиці конструкції поетика слова¹⁰.

Ю. О. Карпенко використовує ад'єктив поетична, як і Н. В. Подольська (остання разом із терміном ономапоетика), стверджуючи, що вона вивчає «будь-які власні назви в художніх літературних творах: принципи їх творення, стиль, функціонування в тексті, сприйняття читачем, а також світогляд та естетичні настанови автора»¹¹.

Паралельно дефініцію детально коментує Л. І. Селіверстова: «Широке використання власних назв у художній літературі, інтерес лінгвістів до їх функціонування в художньому тексті сприяли формуванню нового напрямку в ономастиці, що виник на перетині ономастики і стилістики, лінгвістики тексту і лексичної семантики – ономапоетики, яка вивчає будь-які власні назви в художніх творах»¹².

В ономастичній літературі на позначення поняття «власне ім'я персонажа» побутує чимало термінів: літературний антропонім, промовисте ім'я, літературно-художній антропонім, стилістичний антропонім, художній антропонім, поетонім. Найвищою частотою вживання характеризується термін літературний антропонім. Це «форма антропоніма, подана у відповідності до норм літературної мови», але він, на думку Л. Белея, є невдалим. Найбільш вдалим він вважає термін «літературно-художній антропонім, який через багатокomпонентність не є бездоганним, проте серед уживаних нині термінів найповніше і найточніше передає суть позначуваного поняття. До того ж, в українській та й зарубіжній ономастичній літературі цей термін має досить тривалу традицію вживання. Першою йому віддала перевагу Л. Колоколова, згодом його використовують В. Чабаненко та М. Худаш»¹³.

У зарубіжному мовознавстві теж немає єдності у використанні цього терміна. Так, А. А. Фомін зауважує, що для ідентифікації науки, яка з'явилася буквально на очах і навіть не отримала поки що загальноприйнятої і стабільної назви, використовується поняття «літературна ономастика», «поетична ономастика», «літературно-художня ономастика», «поетика оніма», «іменологія», «і цей ряд найменувань однієї і тієї ж дисципліни можна було би продовжити»¹⁴.

¹⁰Калинкін В. М. Поэтика онима / [отв. ред. Е. С. Отин]. Донецк: Юго-Восток, 1999. С. 73.

¹¹Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / [отв. ред. Суперанская А. В.]. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Наука, 1988. С. 96.

¹²Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2003. С. 16

¹³Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 9–10.

¹⁴Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. С.115

Більшість наведених визначень підтверджують висновок О. Ю. Карпенка про те, що будучи розділом, одним з напрямків лінгвістичної науки про власні назви – ономастики, літературна ономастика використовує в основному терміни цієї науки, додаючи до неї термін літературний. О. Ю. Карпенко також зауважує, що «окрему власну назву прийнято позначати грецьким словом онім..., а їх сукупність – онімією... Відповідно у сфері літературної ономастики вживаються терміни літературний онім, літературна онімія. Паралельно до них функціонують і однослівні позначення поетонім, поетонімія»¹⁵.

Окремі терміни використовував і В. М. Калінкін, певним чином їх кваліфікуючи на зразок, поетонімія – неструктурована сукупність поетонімів, поетонімікон – список, словник, система поетонімів, поетонімізація – процес трансформації оніма в поетонім. Однак розділ ономастики, який займається дослідженням власних назв у художньому мовленні, дослідником окреслюється як терміносполучення поетика оніма¹⁶. В основі вказаних лексем – визначальний для цього напрямку термін «поетонім (з грец. – «майстерність творення»): 1) розділ філологічної науки, у якому вивчається структура і творчі засоби літературних творів, їхня форма та принципи аналізу; 2) система стилістичних особливостей, поетичних принципів і форм, властивих творчості того чи іншого автора або літературному напрямку» зі значенням сукупності вживань даного імені в тексті, за допомогою якого завжди здійснюється характеристика поіменованого об'єкта чи суб'єкта¹⁷.

Н. В. Подольська зазначає, що «термінологія літературної ономастики, хоча і має достатньо розвинену структуру, водночас характеризується відсутністю однотайності як щодо визначальних для її функціонування питань, так і щодо назв компонентів, які диференціюють її надзвичайно різнопланову палітру. На підставі сформульованих вимог до структури та значення двох основних термінів – перша основа показує походження імені з тієї чи іншої категорії онімів, друга – належність імені до цієї категорії онімів»¹⁸.

Літературна онімія наявна в усіх жанрах художньої літератури. Т. В. Немировська запропонувала схему поділу літературної онімії за родами та жанрами художнього твору: 1) онімія поезії, або поетична ономастика, – лірика, поеми, балади; 2) онімія художньої прози, або

¹⁵ Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті: Методичні вказівки до спецкурсу / укладач – О. Ю. Карпенко. Одеса, 1988. С. 9–10.

¹⁶Калінкин В. М. Поэтика онима / [отв. ред. Е. С. Отин]. Донецк: Юго-Восток, 1999. С. 7.

¹⁷ Там само. С. 39–40.

¹⁸ Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / [отв. ред. Суперанская А. В.]. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Наука, 1988. С. 12.

художня ономастика, – оповідання, повісті, романи; 3) онімія драматургії, або драматургічна ономастика, – комедії, драми, трагедії¹⁹.

Термінологічні окреслення на позначення студій «власної назви» у контексті художнього твору

Стилістична ономастика	О. Суперанська
Літературна ономастика	Герус-Тарнавецька, Ю. Карпенко, Т. Немировська, М. Мельник, О. Фонякова, О. Карпенко
Поетична ономастика	Е. Магазаник
Ономатопоетика, поетичне ім'я, поетонім	Н. Подольська, С. Зінін
Літературно-художня ономастика	М. Худаш, О. Карпенко, Л. Белей
Поетоніміка, поетика оніма, поетонім, поетонімологія	Є. Отін, В. Калінкін

Три загальноновизнані ономастичні школи, що вивчають функціонування власних назв у художніх творах

Одеська	Ю. Карпенко, М. Зубов, О. Карпенко, Л. Фоміна, Т. Крупеньова, Т. Немировська, Г. Шотова-Ніколенко	літературний антропонім
Донецька	Є. Отін, В. Калінкін, Е. Кравченко, Г. Лукаш, О. Філатова	поетонім
Ужгородська	П. Чучка, С. Пахомова, Л. Белей, Н. Попович, О. Лавер, А. Вегеш, О. Чижмар, О. Щока, Я. Шебештян	Літературно-художній антропонім

Сучасні українські письменники намагаються використовувати літературно-художню антропонімію як мовностилістичний засіб відображення суб'єктивного світу митця. Літературно-художнім антропонімам відводиться роль важливого стилістичного засобу,

¹⁹ Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики: Сборник научных трудов. К.: УМКВО, 1988. С. 112–113.

покликаного засвідчити суб'єктивне несприйняття навколишнього світу їх автором²⁰.

Більшість учених головною ознакою літературно-художньої антропонімії вважає її суб'єктивність. Літературно-художня антропонімія – це результат суб'єктивної авторської творчості. Українській літературно-художній антропонімії кінця XVIII–XX ст. притаманна низка власне українських рис, які не характерні для російської, польської, чеської літературно-художніх антропонімії.

Зрештою, власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, але й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю. Літературно-художня антропонімія пов'язана з багатьма лінгвістичними дисциплінами, обов'язковими для вивчення на філологічному факультеті, тому дослідження ономастикону творів письменників слугуватиме додатковим засобом ілюстрації мовних явищ. Зокрема, літературно-художня антропонімія тісно пов'язана зі стилістикою, оскільки об'єктом дослідження має одиниці художнього стилю, їх функціонування в тексті, стилістичне навантаження; та ономастикою, адже об'єктом дослідження обох дисциплін є власні назви, які письменник вибирає для художнього твору із загального іменника.

Українські літературно-художні антропоніми виступають важливим мовностилістичним засобом характеристики і оцінки персонажів за соціальною чи регіональною ознаками, а також за особливостями характеру, поведінки, вчинків літературного героя. У реальній антропонімії класи імен, прізвищ, імен по батькові, прізвищ, андронімів, патронімів чітко відрізняються один від одного мотивами номінації, функціями, сферами уживання, одні покликані тільки називати, а інші – ще й характеризувати або виявити емоційне ставлення до найменованої особи.

Письменники, називаючи персонажів, найменше зважають на специфічні функційні ознаки імен, прізвищ як одиниць певних антропонімних класів, а просто прагнуть дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа.

²⁰ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 130.

ТЕМА 2. ПРИРОДА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ

2.1. Статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі.

Художній твір – надзвичайно складна та багатогранна система, кожний елемент якої виконує відповідну функцію. Найчастіше лінгвісти звертають увагу на стилістичні, синтаксичні, лексичні особливості тексту. Проте сьогодні назріла потреба аналізувати в художніх текстах способи та засоби номінації осіб, про що свідчать численні праці українських (Д. Бучка, М. Скаба, М. Брус, Т. Наумової та ін.) і зарубіжних (В. Гака, В. Телії та ін.) мовознавців. Особливо активно лінгвісти аналізують онімну та апелятивну лексику семантичного поля «номінації осіб», репрезентовану у творах як окремих авторів, так і у творах певних стилів чи жанрів, оскільки це дуже велика і складна тема стилістики художньої літератури, оскільки власні назви та їх замітники значною мірою визначають «обличчя» художнього тексту.

Ономастичний аспект проблеми номінації осіб в українському мовознавстві досліджували Л. Белей, Т. Гриценко, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, М. Мельник, Т. Наумова, Н. Попович, А. Соколова, Р. Шотова-Ніколенко та інші. Плідно розвивається також польська, російська, чеська, німецька, англійська, французька літературно-художня ономастика (М. Альтман, М. Бйолік, Е. Магазаник).

При виборі творів для аналізу насамперед враховують місце письменника в історико-літературному процесі, вагу його творчого доробку в розвитку літератури.

Власні назви є складовими компонентами художнього твору. Перебуваючи у взаємозв'язку з його апелятивними шарами, вони мають цілеспрямоване ідейно-художнє навантаження. Вдалий вибір автором імені персонажа надає образу завершеності, додає йому більшої узагальненої сили. Йдеться не лише про різне онімне наповнення художнього твору, але й про різні принципи побудови антропонімікону та його вплив на цілісність тексту. Зрозуміло, що антропонімія твору тісно пов'язана з іншими лінгвальними і екстралінгвальними засобами стилю письменника, з концепцією персонажа, з ідейно-художнім спрямуванням твору.

Специфіка літературної антропонімії проявляється в її відмінності від загальнонародної. Літературний антропонім виражає певну ідею, втілює авторський задум, тоді як загальнономовний антропонім виступає як етикетка, соціальний знак.

Однією з найхарактерніших рис сучасної української літературно-художньої антропонімії є її інтелектуалізація. Інтелектуалізація

літературно-художньої антропонімії зумовлена прагненням українських письменників подолати так званий хуторянський комплекс, що виявляв свою живучість в українській культурі XIX–XX ст. У сучасній українській літературно-художній антропонімії помітне бажання авторів увести її в контекст світової культури як органічну і невід’ємну її частину.

Тенденція до інтелектуалізації української літературно-художньої антропонімії почала проявлятися в 60-х роках у літературних текстах В. Дрозда, В. Шевчука, І. Калинця та ін. Згадані автори творили інформативно-оцінний потенціал багатьох своїх ЛХА на матеріалі світової культури²¹.

Інтелектуалізація сучасної літературно-художньої антропонімії проявляється і в тому, що окремі автори намагаються розширити функційно-стилістичні можливості ЛХА.

Сучасні українські письменники намагаються використати ЛХА як мовностилістичний засіб відображення суб’єктивного світу митця. Власне, ЛХА відводиться роль важливого стилістичного засобу, покликаного засвідчити суб’єктивне несприйняття навколишнього світу їх автором²².

Прикметною рисою новітньої української літературно-художньої антропонімії є широке використання дейктичних ЛХА, на структурі та онімімній семантиці яких позначилося мовне експериментаторство сучасних письменників-постмодерністів.

Завдяки розширенню тематичних обріїв сучасної української літератури сучасна українська літературно-художня антропонімія збагатилася новими видами соціально значущих ЛХА, що репрезентують сленги артистів, письменників, державних діячів та аргументів декласованих і кримінальних елементів. Це зазвичай ЛХА-прізвиська.

Виникнення нових соціально значущих ЛХА відбулося не стільки завдяки авторській іменотворчості, скільки завдяки усуненню цензури, що дозволило письменникам запозичити їх із сучасного українського антропонімікону і таким чином розширити соціальний спектр української літературно-художньої антропонімії за рахунок ЛХА, що репрезентують найвищі та найнижчі верстви українського суспільства.

Л. О. Белей зазначає, що ЛХА твориться трьома основними способами:

а) через словесну авторську характеристику денотата-персонажа (енциклопедична характеристика);

²¹ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 127–128.

²² Там само. С. 130.

б) через увиразнення базових конотацій (соціальної, національної, регіональної, хронологічної, емоційно-експресивної) реального антропоніма в його літературно-художньому прототипі;

в) за рахунок повного або часткового відновлення доонімної семантики²³.

У літературно-художній антропонімії, яка носить вторинний, суб'єктивний характер, письменник спроможний у межах антропоніміїно можливого реалізувати довільні мотиви присвоєння як власних ЛХА-новаторів, так і онімів, запозичених із реального ономастикону. Це ніяк не означає, що вторинність і особлива детермінованість ЛХА – тотожні поняття. «Вторинність, – за словами Ю. Карпенка, – лише найбільш широкі рамки можливого і неможливого в ономастиці художнього твору, а детермінованість – це мотиви вибору конкретного антропоніма для конкретного денотата-персонажа»²⁴.

Численність та неймовірна різноманітність факторів, що детермінують вибір конкретних ЛХА, вражає. Характер і зовнішність денотата, його вік, сімейний та соціальний стан, фоно-семантичний заряд антропоніма, жанр, стиль, структура ономастичної та образної системи твору, знання автором реальної антропонімії і навіть індивідуальні авторські уподобання – ось далеко не повний перелік факторів, що детермінують вибір імені персонажів. Невипадково письменники часто відкладають вибір власних особових імен персонажів на тоді, коли вже сконструйовано схеми образів літературних героїв-денотатів та обрана архітектоніка твору.

Деякі автори при виборі власних особових найменувань персонажів зважають на те, щоб фонетична структура ЛХА одного твору була різнотипною, бо це, на їх думку, сприяє кращому сприйняттю твору.

Як бачимо, мотиви присвоєння літературно-художніх та реальних антропонімів докорінно відрізняються. Автор не рідко намагається звільнитися від тягаря традицій і норм реальної антропонімії та підпорядковує вибір особових імен персонажів їх функційній ролі та образній системі твору. При цьому слід зважити на те, що письменник не завжди до кінця усвідомлює внутрішню детермінованість ЛХА²⁵.

На становлення та розвиток кожного національного антропонімікону мають значний вплив не тільки суто мовні фактори, а і екстралінгвальні чинники. І це зрозуміло, бо антропоніми існують у суспільстві і для суспільства. Суспільство неможливо диктує їх вибір. В українській

²³Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 121.

²⁴Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 208.

²⁵ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 21.

антропонімії, у різні періоди її історії, по-різному віддзеркалювалася суспільна свідомість людей, зміни в соціальній структурі суспільства. Одні антропоніми виникають як реакція на зміни в суспільстві, інші ж відбивають суспільні зміни не відразу, а безпосередньо.

Українська літературно-художня антропонімія розвивається в контексті розвитку і становлення нової української літературної мови, проте очевидним є певні особливості цього процесу, що зумовлені специфічною природою ЛХА. Будучи невід'ємним, а іноді й вузловим компонентом естетично-образної канви літературно-художніх текстів, українська літературно-художня антропонімія, авторська за походженням, більше, ніж апелювативна лексика, залежить від літературного методу та ідейно-естетичних уподобань письменника. Цим й зумовлюються певні особливості розвитку цієї онімічної підсистеми української літературної мови, що позначається й на періодизації нової української літературно-художньої антропонімії²⁶.

Різноманітний антропонімікон творів українських письменників дає можливість простежити взаємодію літературної і народнорозмовної лексики. Антропоніми становлять особливий шар лексичної системи української мови: вони підлягають і не підлягають дії деяких закономірностей, у них виявляються і загальномовне, й індивідуальне (залежить від генетичного зв'язку з народною розмовною лексикою).

Вивчення функцій власних назв у художньому тексті вже давно оформилося в окрему ономастичну науку, яку в усьому світі переважно називають літературною ономастикою. У цій галузі вже зроблено чимало відкриттів та встановлено, по суті однозначно, деякі загальники. Цікаву інформацію з цього приводу подає Ю. Карпенко у статті «Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз».

1. У художньому творі власні назви складають, як правило, лише 3 – 4% тексту, але їх функціональне навантаження, їх участь та роль у створенні художнього цілого має вимірюватися значно більшим відсотком. Власне кажучи, оніми становлять один із провідних мовних засобів, якими – краще чи гірше – користуються письменники. Специфіка цього засобу в його ілюзорній факультативності (хочеш – уживай, не хочеш не вживай), у безмежності вибору (на одну загальну назву припадає в мові мінімум тисяча розмаїтих власних назв) і в такій же безмежності можливого функціонального, семантико-стилістичного наповнення. Що б не казали про семантику власної назви (вона є чи її не існує) – то голе теоретизування, а насправді власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію

²⁶ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 140.

побачити самому й зуміти передати читачеві. Можливо, не існує більш вдячного мовного матеріалу для художньо-стилістичного використання, ніж власні назви.

2. Проблема вибору власних назв постає перед кожним письменником. Хтось приділяє їй більшу увагу, хтось меншу. І чим талановитіший письменник, тим глибше захоплює робота з власними назвами – їх адекватний відбір чи створення своїх власних онімічних неологізмів. Поле для асоціації, встановлення явних чи, навпаки, прихованих зв'язків з іншими власними назвами твору (онімний простір), з онімами інших своїх чи чужих творів, – у цій сфері не має меж. Навіть у детективах чи так званих бестселерах, тобто творах, написаних не для вічності, а для максимального зиску, автор не може знехтувати роботою з власними назвами. Що ж казати про художні твори, що стають національною чи світовою класикою! Тут байдужих до власних назв авторів бути не може²⁷.

О. Гончар, відповідаючи на питання щодо мотивів присвоєння імен персонажам, писав: «Спочатку формується образ героя, а тоді вже автор надає йому психологічно відповідне ім'я (а не навпаки). Яке ім'я підібрати персонажеві – цьому завжди надаю значення... береться до уваги також милозвучність імені, його природність, українськість»²⁸. «У художньому творі, – ділиться досвідом письменник Ю. Тинянов, – немає не промовистих імен... Кожне ім'я назване у творі, є вже позначенням, що грає всіма фарбами, на яке тільки воно здатне. Воно з максимальною силою розвиває відтінки, повз які ми проходимо в житті». «Вибір імен персонажів – це зовсім не дрібниця, не випадковість, – стверджував Олесь Гончар, – це те, що органічно входить у процес зображення характерів». «Особові імена з невиразною етимологією беруть участь у створенні образу не меншу, ніж яскраво етимологічні, тільки зовсім іншими засобами», – писав В. Никонов.

3. Вивчення власних назв у художньому творі – дуже не проста, можна сказати – карколомна річ. Чому письменник назвав свого героя так, а не інакше? Чому вжив із багатьох можливих саме таку форму його найменування? Чому в тексті виринають ті чи інші позасюжетні оніми? Стовідсотково точну відповідь міг би дати тільки сам автор, а дуже часто й він не міг би... Тому дослідники літературної ономастики часто починають з гумористичних творів, бо там справа простіша – онім налаштований на сміх, на комічний ефект. Але ж не всі твори –

²⁷ Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 61–62.

²⁸ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 17.

гумористичні! І в тих негумористичних творах мотивація онімії не лежить на поверхні.

Зрозуміло, що у творі дія відбувається в якомусь місті і в якомусь часі: власні назви мають місце і часові відповідати, виконуючи тим самим хронологічну функцію, що обов'язково включає й етичну кваліфікацію персонажів. Але ж тим завдання власної назви у творі не вичерпується. Серед фахівців літературної ономастики не вщухає дискусія про промовистість, напівпромовистість та непромовистість власних назв у художньому тексті. При цьому відома теза Ю. Тинянова, що в художньому творі немає не промовистих імен, ніким не спростована. Усі імена в художньому творі є промовистими (у дійсно художньому, у високохудожньому). Але як, яким чином вони промовляють? Відповіді на ці питання жевріють десь віддалік, але в руки переважно не даються. Проте поступово дається, відкривається, що такі відповіді в принципі існують і їх треба шукати²⁹. Треба лише встановити, що і скільки промовляють власні назви. Від цього й залежить кількість та сутність їх функцій у художньому творі. В усякому разі диференціальна, розрізнявальна функція, провідна й переважно єдина для реальних власних назв, будучи наявною і в художньому тексті, не відіграє там головної і взагалі істотної ролі. Головним є те, що промовляє власна назва³⁰.

Кожен твір має сюжет, у розвитку якого беруть участь дійові особи, а сама дія відбувається десь і колись, тобто має локальну і темпоральну прив'язку. Усе це треба позначити. І найчастіше для цього служать оніми відповідних розрядів.

2.2. Джерельна база літературно-художньої антропонімії – сучасна українська проза

Здебільшого дослідники літературно-художньої антропонімії розрізняють ЛХА, запозичені з реальної антропонімії, та ЛХА-неологізми, що не мають аналогів у реальній антропонімії. Але є ЛХА, які хоч і мають аналоги в реальному антропоніміконі, проте запозичені з раніших фольклорних та літературно-художніх текстів. Залежно від того, скільки проміжних етапів було на шляху ЛХА, Л. Белей пропонує розрізняти примарні, секундарні, терціальні ЛХА³¹.

Примарні (первинні) ЛХА – це авторські неологізми, якоюсь мірою орієнтовані на загальнонаціональний антропонімічний узус.

²⁹Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 62.

³⁰Карпенкою Ю. О. Власні назви в художній літературі. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 9.

³¹Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 32–42.

Характерною особливістю первинних ЛХА є те, що вони творяться в тексті літературного твору як результат одночасної онімізації окремого апелятива чи довільного звуко-, (букво-) сполучення та присвоєння їм статусу ЛХА. Усякий первинний ЛХА є неологізмом не лише в літературно-художній, а й у загальнонаціональній антропонімії. Л. Белей зазначає, що первинні ЛХА становлять приблизно 6 % від загальної кількості досліджуваних ЛХА. Тобто «незначний відсоток літературних прізвищ можна визначити штучними за формою» (Б. Унбегаун). Найчастіше первинні ЛХА використовуються у фантастичному і сатиричному жанрах, а також у творах модерністів. Тут їх питома вага помітно вища.

Склад первинних ЛХА неоднорідний, адже саме на первинних ЛХА найбільше позначаються довільність та суб'єктивізм авторської йменотворчості. Найбільш давню традицію вживання мають ЛХА, утворені письменниками за продуктивними українськими антропонімійними моделями. Напр.: *Безпонятія, Стівпаківський, Стівпулія, Безмозкий* (П. Загребельний), *Малинобур Сертифікатенко, Каламутенко, Хруненко, Колоброд-Зарічний, Шаблезуб* (В. Кожелянко), *Вошивлюк, Паршивлюк, Дракуляк* (Ю. Андрухович). Іноді такі нові назви автори пишуть з малої букви: *старий* («Горянин» М. Дочинця).

Функційно такі ЛХА дуже близькі до прізвиськ та псевдонімів. Виразальні можливості таких ЛХА здебільшого ґрунтуються на відновленні їх доантропонімії семантики, яка містить натяк чи вказівку на якусь рису характеру денотата, його соціальне чи національне походження тощо. Наприклад, у романі «Діти папороті» Мирослава Дочинця воїн *Хаща*, що за професією був лісником, отримує і назву («*Любив казати: «Я людина хащі – так і псевдо приліпилося. У мирному житті лісник, еколог...»*; «*Зіп'явся на ноги, обхопивши стовбур. Так і помер, не розвільняючи рук. А може, це тримала його шкарубка кора сосни. Помер як дерево, стоячи і без притомності*»). І смерть не змогла розлучити людину з деревами. Псевдо *Філософ* військовий отримав через постійні філософські роздуми, суперечки («*Всі називали його Філософом, бо без угаву, без втоми і огляду на слухача торочив свої роздуми, виводив сентенції, що були одна за другу дивнішими. Сократ у гумових пантофлях із автомобільної шини*»). Боець із позивним *Бугай* вперто відбивав наступ танків («*я бачив, як стрілець Бугай викурив цілу пачку, прикурюючи сигарету від сигарети. І лише тоді зронив якусь фразу. І їхній танк, єдиний уцілілий танк без боєприпасів, теж називався Бугай. Вони уціліли двоє – чоловік і танк*»). Напевно, такий позивний чоловік отримав через міцне здоров'я, фізичну силу, не випадково однаково називається людина і танк.

Первинні ЛХА можуть утворюватися і не за зразком української антропонімійної моделі: *Автовізій Самійленко, Самуелі, Самойлов, Самуїл-Огли* (В. Кожелянко «Конотоп»), *Григорій Кручений, Крученхайм, Круця, Кручевські, Кручьоних* (В. Кожелянко «Людинець»), *Леонардо ді Хатавесела* (Ю. Андрухович «Рекреації»).

Інколи автори вдаються до творення сюрреалістичних ЛХА шляхом онімізації апелятивів. Такі апелятиви, поєднані в okazionalні компонентні структури набувають статусу первинних ЛХА. Напр.: *Фея Убиваючого казанка* (Л. Дереш «Трохи п'ятьми, або на краю світу»), *Йона Риб* (Ю. Андрухович «Перверзія»), *Пані Незграба* (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів»).

До первинних зараховуємо також групу ЛХА, що становлять авторські трансформації іменувань реальних осіб, які присвоюються літературним прототипам. Їх називають протонімами (З. Ніколаєва): *Дубенко – Губенко, Качка – Тачка*.

Первинні ЛХА виникають у площині мовлення. Їх функціонування обмежується певним літературним твором. Нічим не обмежена, але традиційно неантропонімійна джерельна база первинних ЛХА (апелятивна лексика, ба навіть випадкові словосполучення) забезпечує цьому типу ЛХА виняткові виражальні можливості й водночас перешкоджає засвоєнню їх мовою. Дуже рідко авторські неологізми можуть бути засвоєні загальнонаціональним антропоніміконом. Якщо таке відбувається, то ЛХА втрачає ознаки оніма.

Варто зазначити, що збільшення кількості первинних ЛХА спостерігається в сучасній українській ЛХА.

Домінують в українській ЛХА **секундарні, або вторинні** ЛХА. Вони становлять понад 90 % від загальної кількості всіх ЛХА (за Л. Белеєм). Секундарні ЛХА запозичені з реальної антропонімії. У літературному тексті вони змінюють свій статус: із власної особової назви вони перетворюються у власну назву літературного персонажа.

Автори використовують реальні імена та їх варіанти, прізвища, прізвиська, патроніми, матроніми, андроніми та ін., що побутують у колі знайомих, односельців (телефонні довідники, списки виборців). З реальної антропонімії автор запозичує передусім план вираження антропоніма і сам наповнює його згідно з нормами антропонімії. Тому соціальні, часові, регіональні, національні та інші особливості функціонування реальних антропонімів у літературному тексті піддаються зазвичай авторській інтерпретації.

Вторинні ЛХА сформовані з реальних антропонімів двоякої природи:

- 1) реальні найменування реальних осіб;

2) реальні антропоніми, які принаймні читацьким загалом не пов'язуються з реальними особами.

Двояка генеза вторинних ЛХА суттєво позначається на їх функціях у літературному творі. Вторинні ЛХА, найменування історичних осіб, мають привнесену з реальної антропонімії конкретну соціальну, часову, регіональну чи національну значущість, до того ж такі ЛХА наділені загальновідомим енциклопедичним значенням, з чим автор мусить рахуватися. Напр.: *Павло Полуботок* («Гетьманський скарб» Ю. Мушкетик), *Отаман Зелений* («Справа отамана Зеленого» А. Кокотюха), *Іван Сірко* («Характерник» В. Шкляр), *Микола Леонтович* («Прилетіла ластівочка» Ірен Роздобудько).

Щоправда, в українській ЛХА є випадки, коли автор свідомо трансформує енциклопедичне значення ЛХА реальної історичної особи. Наприклад, особливістю антропонімічного почерку Ю. Андруховича, яка, на нашу думку, пояснюється відданістю автора специфічним естетичним канонам постмодернізму, є панхронізація окремих персонажів, прототипи яких могли б слугувати переконливими репрезентантами певних епох. Напр.: *Іван Сергійович Тургенєв* – великий російський письменник ХІХ ст. – з'являється в «Московіаді» у 80-х рр. ХХ ст. «з трілітровим слоїком пива»; *Юра Голіцин* – «сорокарічний поет, освіта вища, але потім тюремна» («Московіада»). Історичні алюзії породжує також і прізвище поета *Юрка Немирича* («Рекреації»), яке має двояке тлумачення. «Юрій Немирич – автор політичного маніфесту другої половини ХVІІ ст. Самійло Немирич – подільський шляхтич початку ХVІІІ ст. Це й чергова постать із творчості Андруховича – герой двох віршів і однієї прозової розповіді»³².

Терціальні ЛХА – це антропоніми, запозичені з фольклорних та літературних текстів, що зазвичай мають постійне онімічне значення. Тобто письменники запозичують особливо популярні назви фольклорних чи літературних персонажів для номінації своїх героїв. Терціальні становлять приблизно 4 % від загальної кількості усіх українських ЛХА.

Формування складу терціальних ЛХА фольклорного походження почалося залученням до літературних текстів народно-пісенних формул на зразок: *Настуню-серденько, Ганусенько-голубонько, Петрику-соколику*. Так утворюються ЛХА в народнопоетичному дусі, що характерні для гуцульського фольклору: *срібний Михайлику, Міську срібний, Варварко любя, Варварко щира* («Солодка Даруся» М. Матіос). У романі М. Дочинця «Криничар» привертає увагу ЛХА *Юліна Солома*

³² Гнатюк О. Авантюрний роман і повалення ідолів / Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 133.

– донька криничного майстра Петра Соломи («*А я пишуся Солома Юлина. А кличуся Юлка*»). Криничар закохався в Юлину. Його звернення до неї запозичені з народних джерел: *Юлино-Соломино, Юлино-Перлино, дівице Соломице*. Іноді він називає її *Юлька-шпудька*, та найчастіше – *Соломкою* («*Соломко, моя золота Соломко*»).

Об'єктом письменницької уваги стають сюжетні фольклорні твори (думи, балади), антропоніми яких мали повноцінне онімічне значення, а також літературні твори з їх ЛХА.

Ім'я Маруся неодноразово для своїх героїнь вибирали українські письменники. Воно ставало назвою багатьох їх творів: повість «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, історична драма «Маруся Богуславка» Івана Нечуя-Левицького, роман «Маруся Богуславка» Івана Багряного, п'єса «Маруся Верховинка» Августина Волошина, історичний роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко.

У думі «Маруся Богуславка» – перлині українського епосу – знайшли своє відображення високі патріотичні почуття, глибока віра народу у своє визволення від турецького іга. У романі В. Шкляра «Маруся» такі самі мотиви. Тому можна вважати, що ім'я *Маруся* – ім'я-символ, характеристичний та оцінний потенціал якого уже сформованим запозичується з давніших літературних творів. Такі імена-символи, як зазначає Л. Белей, є «похідними одиницями, мають стале, закріплене онімічне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірному, первинного ЛХА»³³.

Новаторство Василя Кожелянка проявляється в творчому осмисленні та інтерпретації імен фольклорного походження. Кожелянкові ЛХА фольклорного походження також позначені постмодерністською карнавальністю та легкою іронією. Загальновідомі власні імена героїв князівської доби *Ілля Муромець, Олекса Попович та Микита Добринич* В. Кожелянко трансформує в українізовані та осучаснені відповідники *Ілика Мурімця, Олекси Поповича та Микити Доброго* («Дефіляда в Москві»). Осучаснена форма ЛХА-історизму зазнає у В. Кожелянка й осучаснення енциклопедичної характеристики: «*Іван царевич у відрядженні на Канарських островах, Микита Кожум'яка поїхав у Туреччину за шкірою, Ілик ще сидить на печі в Муромі, ще й, як на зло, цього року в Україні горох не вродив і, відповідно, Котигорошко не вродився. Біда!*» («Шлях воїна в Україні»).

Не обходиться В. Кожелянко без ЛХА фольклорного походження, які називають велетів. Автор переосмислює мотивацію таких онімів, вводить у сучасні культурно-історичні умови, тому прізвиська

³³ Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. С. 86.

фольклорних велетнів стають прізвищами олігархів. На фольклорній основі постав також ЛХА *Чахлик-Невмирущий*, яким В. Кожелянко називає голову Верховної Ради, натякаючи на його політичну безсмертність завдяки безпринциповості конформізму. Пор. ще: *Крутипейс* (прем'єр-міністр), *Фарболис* (генерал), *Телесій*, *Точикамін*, *Сучимотузок* та ін.

Вагомим джерелом поповнення українського літературно-художнього антропонікону була і залишається Біблія. Саме з Біблії українські письменники запозичували не лише структуру, але й символічне значення антропонімів: *Марія*, *Лука*, *Павло*, *Мафтей* та ін. У романі М. Дочинця «*Мафтей*» читаємо: *«Йменю моє – Мафтей. Чудне навіть на наш велемовний підкарпатський вигін, яким людність протяжить, як вихор у доброму комині. Але ймення не від Бога – від людей. А все людське – недовершене. До імені свого я й досі не звик, як пес не звекає до реп'яха за вухом. Чорноризець Аввакум нарік мене так, бо заявився я в грішну сю юдоль уночі між днями апостола Матвея і великомученика Фатєя. Либонь, аби не уразити жодного зі святих, Божий чоловік поєднав їх одним наріччям – Мафтей. Як перст і ніготь. Як стовп і рамено хреста. Таким трибом, народжений у присмерку ночі, ношу я в собі два сонця – дня вчорашнього і дня завтраго. І та подвійна світність мене не спить»*.

Відчутним є запозичення ЛХА з міфології та загальновідомих творів західноєвропейського письменства: *Орфей*, *Нарцис* (Ю. Андрухович «*Таємниця*»), *Аріадна*, *Гарпія*, *Кінг-Конг* (В. Шкляр «*Ключ*»). Терціальні ЛХА, що походять із зарубіжної літератури, успішно засвоюються загальнонаціональним іменником, стають набутком української культури.

2.3. Лінгвальні ресурси української літературно-художньої антропонімії.

Українські ЛХА творяться здебільшого за допомогою одиниць базових рівнів мови. Серед лінгвальних ресурсів виділяємо фонетичні, морфологічні, словотворчі, лексичні та синтаксичні.

Фонетичні ресурси в українській ЛХА використовуються для протиставлення самих ЛХА, або ЛХА і реальних антропонімів за такими ознаками: «загальнонаціональний – регіональний», «нормативний – okazіональний». Звукова форма оніма, за Л. Буштян, може виявитися джерелом різноманітних емоційно-сміслових конотацій. Так, ЛХА, або реальні антропоніми, фонетична структура яких не суперечить нормам української літературної мови, протиставляються ЛХА з виразними фонетичними діалектними рисами. Напр.: *Влодко*, *Місько*, *Яруся* (В. Шкляр, «*Троща*»), *Охтанась* (Панас),

Фершал (фельдшер) (В. Шкляр «Чорний Ворон»), *Ферко*, *Микула*, *Никола* (М. Дочинець, «Вічник»).

Альтернація «нормативний – оказіональний» виникає внаслідок штучного утворення або запозичення з реальної антропонімії ЛХА, фонетична структура яких деформована виразними неукраїнськими рисами. ЛХА на зразок *Глосік*, *Горік*, *Косік*, *Верка*, *Миколаєвич* (О. Ульяненко, «Сталінка») протиставляються нормативним українським *Глосик*, *Горик*, *Косик*, *Вірка*, *Миколайович*.

Дослідники української ЛХА помітили, що спорідненість характерів літературних героїв одного твору також може позначитися на фонетичній структурі їх імен. П. Загребельний використовує зросійщені форми імен, якими наділяє своїх персонажів і які так популярні в реальній антропонімії українців. Пор.: «*Сарказм: я не маю жодної подруги! Перукарка* Туся, *секретарка* Тося, *лікарка* Тася... *Якийсь жіночий гоголь-моголь. Різняться одною лиш літерою*» («Гола душа»). Варто згадати комедії М. Куліша, де він «вдало спирається на ономастичні засоби комічного» – римовані імена: *Устя*, *Настя*, *Пистя*, *Христя*; *Мина*, *Лина*, *Рина*. «Іменною римою Куліш може розповісти і про ономастичну гармонію, і про її відсутність, і про тупоголовість, і ще багато про що», – писав Юрій Карпенко³⁴. Це має стосунок також до ономастичних спостережень і гострого гумору П. Загребельного.

Отже, фонетичні ресурси використовуються передусім для функційно значущої трансформації структури ЛХА. Функційно значущою фонетична структура ЛХА стає у випадках, коли:

- 1) вона містить регулярні чи факультативні діалектні зміни;
- 2) піддається оказіональній конотації.

Морфологічні ресурси української мови нечасто залучаються до творення певного онімного значення ЛХА. Поодинокі випадки стосуються передусім словозміни. Так, наприклад, діалектні форми кличного відмінка ЛХА типу *Іва*, *Оле*, *Васи* виступають ефективним виразником бойківського чи гуцульського колориту. Можуть бути звертання у формі називного відмінка, як у російській мові (Сергій Петрович) чи не відмінювання українських прізвищ на –ко (з Петром Порошенко).

Дослідники ЛХА помітили, що з арсеналу морфологічних засобів із стилістичною метою письменники найчастіше використовують ЛХА у формі множини. Така номінація створює типізуючий ефект, а самі ЛХА у формі множини наближує до апелютивів. Напр.: «– *Авжеж, Притулу, Затулю, Шмулю, яка різниця...*» (В. Шкляр «Кров кажана»).

³⁴ Карпенко Ю.О. Ономастичний гумор Миколи Куліша. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 75.

Роль основного експонента антропонімійних конотацій випадає на словотворчі морфеми. В українській літературно-художній антропонімії **словотворчі ресурси** виступають передусім виразником експресивності. ЛХА-квалітативи (якісні) здатні відтворювати широкий спектр конотацій: від зневажливих до пестливих. Напр.: *Анна, Анночка, Анниця, Аннище*. На сторінках роману В. Лиса «Соло для Соломії» такі ЛХА можуть виражати ставлення до денотата, а також відтворювати психічний стан мовця. Їхня експресивність визначається лише в контексті, де вони фігурують. Тут знаходимо чимало експресивно-оцінних літературно-художніх антропонімів, які зараховуємо до числа пестливих: *Вадюня, Варочка, Василько, Вірка, Віруня, Вірунчик, Гордійчик, Дмитрик, Коля, Колюня, Любця, Марійка, Маруся, Марусиночка, Мотрунка, Олежик, Олюня, Павлусь, Павлик, Петрусь, Петрик, Софійка, Степанко, Степась, Степусько, Степурчик, Стьопка, Танька, Тетянка, Улянка, Юрасик, Юрчик* та ін. Поява додаткових емоційно-експресивних конотацій у таких найменуваннях відбувається, якщо стосунки між персонажами неофіційні, близькі, дружні, родинні.

Окремі суфікси та словотворчі моделі, окрім експресивних конотацій, виступають ще й виразниками регіонального колориту: *Мариська, Миханьо, Славцьо, Любця*.

У ЛХА кінця XVIII–поч. ХХ ст. високою частотою вживання характеризуються прізвища та прізвиська, які містять спеціальні словотворчі форманти (-енко, -івна, -ук, -иха), що вказують на сімейний стан персонажа. Напр.: *Писаренко, Бондарівна, Довбузук, Іваниха*.

Специфічні антропонімійні суфікси виступають нерідко єдиним засобом, що натякає або засвідчує національну належність персонажа. У Марії Матіос українець *Михайло Ілащук* стає *Мігаєм*, якщо до нього звертаються румуни, або *Мойшею*, якщо це євреї («Нація»). Такі ж ЛХА-«хамелеони» із широкими характеристичними можливостями використовує В. Кожелянко в романі «Людинець». Тут власні назви персонажів також часто змінюються, пристосовуючись до конкретного соціально-культурного узуса. Так, ЛХА *Матвій Матвійчук* – осавул Служби національної безпеки – має низку варіантів. Пор.: «*Я чув, Матвію, що ти маєш у себе в Чернівцях якусь кавказьку кличку, Снігуряни, чи що? – Сигуранц, – посміхнувся Матвій, – аналогія з румунською спецслужбою часів окупації*». Через якийсь час ми зустрічаємо техніка-хорунжого *Матвія Матвієнка*. Зміна національної ідентифікації героя негайно віддзеркалюється в його ЛХА-прізвищі: генерал-осавул *Червоненко* перейменовується в генерал-ротмістра *Краснова*. Молодий і нежонатий чотар СНБ *Григорій Тарасуль* перевтілюється в поета-дисидента *Тараса Тарасенка*.

Нерідко письменники дозволяють собі поєднувати іномовну антропооснову та український антропоформант. Контраст гетерогенних морфем у ЛХА на зразок *Хеопсенко*, *Македонченко* служить здебільшого джерелом відчутної пейоративності. Зрідка автори вдаються до своєрідної антропонімної аббревіації. П. Загребельний у романі «Стовпотворіння» писав, що «позаочі *Бовтя* звали «бовкалом» або «*Бов-Бов*» (**Борис Васильович Бовть**).

Вдаючись до індивідуальної іменотворчості, письменники часто використовують **семантичний** спосіб словотворення: *Реактивний Стартувальник*, *Пані Незграба*. У сленгу найвищого партійного керівництва романів П. Загребельного домінують ЛХА на зразок *Кандидат*, *Кандидат Кандидатович* (двічі кандидат), *Дуже Реальний Кандидат* (той, що має шанси виграти); *Дід* (старий керівник), *Голова* (керівник), *Рятівник Нації* та *Гарант Конституції* (президент), які утворені шляхом онімізації опорних слів у складених назвах посад. У В. Кожелянка: *Батько Нації*, *Обранець Неньки*, *Лицар Віри* і *Гарант Конституції*, *Його Високошляхетність*.

Дуже часто відбувається онімізація апелютивів, передусім назв тварин, птахів: *Лис*, *Лис Микита*, *Осел*, *Ворон*, *Чайка*.

Письменники можуть утворювати прізвища персонажів шляхом злиття словосполучень, найрізноманітніших за структурою і складом компонентів: *Горщиксрібляк*, *Портофранк* (В. Кожелянко «Котигорошко»), *Леонардо ді Хатавесела* (Ю. Андрухович «Рекреації»). До таких оказіональних прізвищ-комполит можуть приєднуватися і типові прізвищеві форманти. До цієї групи ЛХА належать і власні назви персонажів з роману «Стовпотворіння», складовою частиною яких є «стовп»: *Держистовп* (начальник державної охорони), *Стовпотвердюк* («головний лікувальник»), *Бабостовп* («хранитель історического значення столиці»), *Стовпововк* (перший радник), *Стовпороб* (мер), *Стовпаківський* (мер), *Стовпобух* (головний бухгалтер), *Давистовп* (міністр закордонних справ), *Стовпоклей* (академік), *Стовпюшинський* (прокурор), *Бензостовп* (відає бензоколонками), *Головствоп* («розцяцькувач державних стовпів»). А *Стовпулія* (Юлія) в своєму блоці об'єднала «*Стовпорванців*, *Стовпoxватьків*, *Стовпoxхайлів*, *Тягнистовпів*, *Переплигнистовпів*, *Стовпогетькалів*, ще там якусь шушваль». Такі утворення, звичайно, називають прізвищами-комполитами.

У сферу антропонімійної творчості можуть залучатися цілком неантропонімійні форманти та моделі. Штучні утворення на зразок *Жучок №1*, *Жучок №2*, *Же* створюють сатиричний ефект.

Отже, словотворчі ресурси української мови забезпечують реалізацію широкого спектру онімічних значень ЛХА: від емоційно-

експресивних конотацій до характеристики денотатів за соціальною, регіональною, національною ознаками. Використання словотворчих ресурсів диктується здебільшого реальним антропонімійним словотвором, хоча трапляються випадки okazіонального, авторського іменотворення.

На лексичному рівні української мови реалізація стилістичних функцій ЛХА зводиться передусім до ідентифікації національної, регіональної та соціальної належності денотата через присвоєння йому найменування, що однозначно репрезентує відповідну лексичну систему. Так, персонажі-українці іменуються переважно українськими антропонімами *Баник, Ковач, Гойда, Григораиш*. Серед ЛХА, що належать до російської антропонімної системи, виділяємо такі: *Волков, Мочалов, Кисельов*; до єврейської *Бейло, Юхвід*, до угорської *Імре Сейкелі*, до корейської *Чу*, до грузинської *Сосо, Коца*, до татарської *Алім*. (М. Дочинець «Лис у винограднику»).

Нерідко апелювативне значення іншомовних лексем, що послужили лексичною базою у творенні штучних ЛХА, виступає джерелом характеристичності (*Лупул* у перекладі з румунської означає «вовк» (М. Матіос, М. Трайста), *Крейзін* від англійського «божевільний» (М. Гримич), *Старкіллер* – «убивця зірок» (В. Кожелянко)).

Характеристика денотата лексичними засобами відбувається завдяки частковому відновленню доантропонімної семантики ЛХА. Часткове відновлення забутого, уневираженого для більшості доантропонімного значення дозволяє письменникові на основі асоціативних зв'язків вдаватися до індивідуально-авторських переносів доантропонімного значення ЛХА (метафора, метонімія), або ж пов'язувати окремі ЛХА певного твору синонімічними чи антонімічними зв'язками. Українська ЛХА дає численні приклади всіх різновидів метафори. Наприклад, у В. Шкляра в романі «Маруся» *Саків Галдун* («*Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба...*»). Насправді прізвище топонімічного походження, але Шкляру цього недостатньо. І автор підкреслює, що прізвище характеризує героя за манерою говорити. Галдикати – «вести пусті балачки; говорити про що-небудь незначне, несерйозне»³⁵. Степан Помпа («*То Степан Помпа, не злізаючи з коня, «помпував» червоних уже олов'яним дощем*»). Помпа (насос) – «механізм для перекачування рідини, газу»³⁶, а Степан перекачує кулі на ворогів, при чому робить це помпезно.

³⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 218.

³⁶ Там само. С. 1043.

Л. Белей, дослідивши літературно-художній матеріал, дійшов висновку, що «в переважній більшості випадків (99 %) доантропонімна семантика відновлюється у прізвищах, прізвищевих назвах та поганських іменах»³⁷. Але, на наш погляд, сучасні автори вдивляються в семантику імені (*Уласій* (М. Матіос), *Маруся* (В. Шкляр), *Криничар*, *Вічник*, *Горянин*, *Світован*, *Мафтей* (М. Дочинець)).

Використання синтаксичних засобів в українській ЛХА підпорядковано дещо іншій меті, ніж у реальній антропонімії. У реальній антропонімії вибір конкретної синтаксичної моделі антропоніма диктується передусім потребами точної ідентифікації денотата. У літературному творі, де обмежене коло персонажів, успішно виконувати ідентифікаційну функцію часто може й однослівний ЛХА. Тезоіменності персонажів автори зазвичай уникають. Тому в літературно-художній антропонімії синтаксичні ресурси використовуються здебільшого для повнішої характеристики персонажів.

До поширених належить модель «апелятив+номен». Аналітичні наіменування на зразок *дід Микула*, *монах Петроній*, *товариш Степан*, які широко представлені і в реальній антропонімії, не тільки ідентифікують персонажів, але й характеризують їх соціальний або сімейний статус.

ЛХА можуть бути багатокомпонентними і вказувати на національність чи соціальний стан: одні з них належать селянам (*Василь Петра Горпини Ворбчучки* О. Кобилянська), а інші – дворянству (*Вольдемар Казимир Босак-Босаковський* Л. Костенко).

Окрім лінгвальних засобів, до набуття ЛХА функційно-стилістичної значущості можуть спричинятися і фактори **екстралінгвальні**. У ЛХА широко використовуються дані про популярність окремих імен, динаміку національного іменника, поширеність прізвищ на певних теренах України, нерідко обігруються народні звичаї та мотиви присвоєння імен чи прізвищ. Адже нейтральне антропонімічне тло літературного твору будується за умов максимального врахування соціальних, територіальних та часових факторів, що супроводжують функціонування реального антропонімікону українців. Широка палітра характеристичних та оцінних можливостей притаманна ЛХА з роману «Варфоломієва ніч» М. Гримич. Головний герой *Павло Іванович Печеніг* – політолог. Проте Марина Гримич наділяє характеристичними можливостями ще й ім'я, ім'я по батькові та прізвище персонажа: «*Павло – апостол, пророк, учитель, Іванович – означає, що він – з народу. Він з народу, він з народом, він за народ. А Печеніг! Це значить – воїн, це значить –*

³⁷ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 52.

*безстрашність, це значить – мужність. Ніякого пафосу, ніякої штучності. Здорове і чесне ім'я. Справжнє ім'я народного обранця». (Печеніги – «тюркські племена, які VIII–IX ст. кочували між Волгою та Уралом, а в середині IX ст. переселилися в причорноморські степи»; запозичення з тюркських мов, де слово *печеніг* означає «своjak».*

Щоб посилити характеристичні можливості ЛХА, М. Гримич дає дещо несподівану інтерпретацію найменування іншого персонажа з роману «Варфоломієва ніч»: *«Адам Васильович Колосальний (правда ж, дивне поєднання імені та по батькові? Річ у тім, що у далекому поліському селі, де народився наш опонент, точніше, опонент нашого молодого героя, всі були або Адамами, або Василями) Колосальний (це прізвище дали односельчани його предкові за особливу любов до сала)»*, отже ЛХА *Колосальний* мотивований не прикметником *колосальний*, а прийменниковою конструкцією *коло сала*.

Як бачимо, вибір конкретних засобів для присвоєння певному ЛХА потрібної конотації здебільшого рекламується реальним антропонімічним узусом. Проте останній не виключає авторського йменотворення. Виходячи з підрахунків Л. Белея, виразниками стилістичної значущості ЛХА виступають: словотворчі засоби (46 %), лексичні засоби (31 %), фонетичні засоби (16 %), синтаксичні засоби (5 %), морфологічні засоби (1 %). Приблизно 1 % українських ЛХА стають стилістично-значущими завдяки екстралінгвальним засобам.

ТЕМА 3. ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ

3.1. Засади функційно-стилістичної класифікації літературно-художніх антропонімів

Із кожним роком розширюється коло українських письменників, твори яких стають матеріалом для дослідження. Найбільше наукових розвідок присвячено розглядові ролі антропонімів у художньому тексті. Протягом останнього десятиліття українська література збагатилася численними творами, про публікацію яких в радянський час не могло бути й мови. Із здобуттям Україною незалежності змінився статус української літературної мови – вона стала державною мовою. Зміна статусу української літературної мови висвітлила низку гострих проблем щодо її функціонування.

Серед багатьох ономастичних проблем особливе місце посідають питання функціонування онімів у тексті художнього твору. Порівняно зі звичайним мовленням власні назви набувають у контексті художнього

твору нових функцій. Функційне навантаження власної назви визначається метою, яку ставить перед собою автор.

Питання функціонування власних назв у художньому тексті, як стверджує Ю. Карпенко, «доволі заплутане і виклад його у різних авторів рідко узгоджується один з одним». Думку Ю. Карпенка підтримує і Л. Белей: «На жаль в українській і зарубіжній літературній антропоніміці досі не запропоновано універсальної класифікації ЛХА (літературно-художні антропоніми)»³⁸.

У класичних ономастичних студіях сутність терміна «функціонування онімів» трактується як «вживання, використання власної назви у мовленнєвих ситуаціях, писемних текстах, різне для різних класів назв і для різного часу. Не можна заперечити тісного зв'язку між цим поняттям і терміном «функція», що в мовознавстві традиційно визначається як роль мови або її одиниць у спілкуванні, а основними функціями вважаються комунікативна, когнітивна, експресивна, естетична та ін.

Невизначеність типології функцій власних назв у цілому, звичайно, не сприяє їх диференціації і щодо окремих секторів онімного простору, що можна чітко простежити на поетонімному матеріалі (саме серед літературних назв засвідчена найбільша розмаїтість таких градацій).

Визначенням власне функцій поетонімів є твердження В. М. Калінкіна, який вважає, що це – «специфічна діяльність оніма у створенні образності художнього мовлення», і підкреслює її залежність від зміни «граматичної форми назви, синтаксичних і семантичних властивостей контексту, інформаційного й естетичного змісту художнього висловлювання в цілому», а також «від акту художньої комунікації, який безпосередньо впливає на якість і кількість інформації актуалізованої поетонімом у кожному окремому вживанні»³⁹.

На функції власних назв у художній літературі у вітчизняному (передусім російському) мовознавстві було звернено увагу ще в середині ХХ ст., однак більш активно поетична ономастика почала розвиватися в останнє двадцятиріччя. Якщо спочатку виділялася лише стилістична функція (або інші її назви у цьому значенні), то пізніше розмежовувалися стилістична й емоційно-стилістична, естетична, ідеологічна та багато інших.

Зокрема, описуючи ознаки літературної онімії, Ю. О. Карпенко зазначає: «Якщо основною функцією власної назви в мові є

³⁸Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. С. 7.

³⁹ Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ...д-ра філол. наук: 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2000. С. 294–295.

диференціальна (номінативна або ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою першість. У художній літературі головною є функція стилістична, яка проявляється у двох різновидах:

- а) *інформаційно-стилістична*, виразником якої є внутрішня форма власної назви і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані;
- б) *емоційно-стилістична*, яка викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного»⁴⁰.

Інформативність імені проявляється і в реалізації тих властивостей, які забезпечують його характеризуючу роль. М. В. Карпенко серед трьох функцій, які на її думку виконують антропоніми в художньому творі (характеристичної, номінативної, ідеологічної), як головну виділяє характеристичну (описову) функцію літературного оніма, поділяючи її на характеризуючу прямо, непрямо або обмежено⁴¹.

Функції, властиві онімам у художньому творі, лягли в основу класифікації антропонімів, яку пропонує В. Михайлов. У групі власних назв, що виконують функцію художньо-образної характеристики та оцінки персонажа, він виділяє такі підгрупи: власні назви, які характеризують прямо або семантично характеризуючі; власні назви, які характеризують непрямо, або загально експресивні; а також власні назви, які характеризують соціально і національно⁴².

В. М. Калінкін аксіомами, яким підпорядковується функціонуванням власних назв у художньому мовленні, вважає:

1) позначення онімами не реальних денотатів, а вигаданих автором (це стосується імен не лише вигаданих персонажів художнього твору, а й реальних осіб);

2) взаємне «само відбиття» в художньому творі власної назви і позначеного нею предмета, що додає певний смисл один одному;

3) отримання пропріальною одиницею своєї повноцінної значимості не тільки в контексті інших знаків художнього твору, але і в контексті, який розуміють як найширший принцип;

4) наявність у власної назви нескінченної кількості значень, що надає їй можливість перетворюватися на символ;

5) тлумачення будь-якого оніма в художньому творі є актом і результатом не лише дійсності, що тим чи іншим чином переживається автором, а й авторської рефлексії, що сприймається читачем;

⁴⁰ Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе. Филологические науки. 1986. № 4. С. 34.

⁴¹ Карпенко М. В. Русская антропонимика: конспект лекций спецкурса. Одесса, 1970. С. 26.

⁴² Михайлов В. Н. О специфике литературной ономастики. Вопросы стилистики. Саратов, 1988. С. 8.

б) експлікованість взаємовідношень між змістом власної назви й інформацією про названий у художньому творі об'єкт⁴³.

Згодом дослідник уточнив, що поетоніми, які складають онімічний простір літературно-художнього твору, передусім відзначаються конотативними особливостями і першістю естетичної функції. Для них характерними є системна завершеність, наявність віртуальних денотатів, поліфункціональність, урахування факторів комунікативно-прагматичного рівня.

Т. Гриценко пропонує таку класифікацію функцій:

1) ідентифікаційно-диференційну, що є основною і забезпечує виділення денотата з-поміж інших;

2) локалізаційну в часі та інформативну, завдяки чому створюється часова канва;

3) соціологічну (така характеристика іменованих об'єктів реалізується за допомогою апеллятивної лексики й онімів, типових для різних етнокультурних систем);

4) емотивну (встановлення зв'язку між ім'ям літературного героя, його характером та ім'ям і характером прототипа);

5) стилістичну (зі стилістичною метою часто використовується прийом актуалізації внутрішньої форми оніма⁴⁴).

В. Герасимчук та А. Нечипоренко за основу взяли класифікацію Л. Белея, де, крім номінативної, характеристичної та ідеологічної, виділили ще й стилістичну функцію.

Л. П. Кричун подає більш розгорнуту градацію функцій антропонімів у художньому тексті:

1) характеристичну;

2) імпліфікаційну (підтекстова);

3) інформативно-стилістичну;

4) диференціюючу;

5) емоційно-експресивну;

6) текстотворчу;

7) ідіостилістичну⁴⁵.

Л. І. Селіверстова визначила такі основні функції:

1) ім'я на позначення центрального героя твору, створення цілісного образу;

⁴³ Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ...д-ра філол. наук: 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2000.

⁴⁴ Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. К., 1998. С. 7 – 9.

⁴⁵ Кричун Л. П. Функції антропонімів в сучасному українському сатиричному романі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Кіровоград, 1998. С. 166.

2) ім'я як допоміжний елемент для розкриття образу або ідеї твору;

3) ім'я, використане для відтворення колориту епохи;

4) ім'я з етимологічною інформацією;

5) ім'я для поширення семантичного поля контексту;

6) ім'я для оцінки автором різних понять, подій;

7) ім'я для узагальнення ознак одним представником або для індивідуалізації особливостей певної категорії представників;

8) ім'я для передавання асоціацій, викликаних ним⁴⁶.

Г. В. Шотова-Ніколенко виділяє *текстотвірну* функцію, функцію *небуденності*, що зростає до символічності, *характеристичну*, яка опосередковано представлена в етимології та екзотичності імен, *хронотопічну*, яка вказує на час і місце описуваних подій, *експресивно-виразову*, що проявляється в конотативному забарвленні поетонімів⁴⁷.

Засвідчено чимало спроб систематизацій функцій поетонімів, однак не вироблено єдиних поглядів на цю проблему. В. М. Калінкін пропонує вихід із цієї ситуації. Правильним є його твердження, по-перше, про багатофункціональність поетоніма, який у художньому тексті виконує й основні мовні функції номінації, ідентифікації, диференціації, і специфічні стилістичні, які нашаровуються на основні і роблять власну назву виражальним художнім засобом; по-друге, виділення низки функцій (стилістичної, характеристичної, алюзивної, символічної, експресивної, локалізуючої, соціологічної та ін.) поєднується з думкою про необхідність вивчення поетики онімів у тісному зв'язку з поетикою відповідних художніх творів; по-третє, у найбільш загальному вигляді функцію поетоніма можна назвати естетичною (поетичною, стилістичною), а в кожному випадку сприймання художнього тексту поетонім діє на читача «як єдиний комплекс засобів, які впливають одномоментно», включаючи і фонетичну структуру оніма, і морфемні, і лексемні властивості, і синтаксичні поєднання⁴⁸.

М. М. Торчинський пропонує такі функції поетонімів:

1) номінативно-диференційна (поетоніми характеризуються відсутністю додаткових конотацій і функціонують у художньому мовленні, щоб одночасно називати денотатів і диференціювати їх від інших одно- чи різнотипних об'єктів номінації);

⁴⁶ Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Х., 2003. С. 192.

⁴⁷ Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Ю. І. Яновського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2006. С. 15–16.

⁴⁸ Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2000. С. 279–291.

2) характеристична (поетоніми мають соціальну, національно-регіональну, часову або іншу інформаційно-оцінну значущість);

3) ідеологічна (поетоніми дають енциклопедичну характеристику та ідеологічну оцінку денотата, причому часто це відбувається на рівні символізму);

4) емотивна (поетоніми співвідносяться з реальними прототипами);

5) емоційно-експресивна (поетоніми викликають певну емоційно-експресивну оцінку зображеного);

б) естетична (поетоніми як мірило прекрасного);

7) ідіостилістична (поетоніми мають різнопланові стилістично-виражальні можливості, які значною мірою залежать від індивідуальності митця)⁴⁹.

Власна назва в художньому мовленні як засіб творення образу реалізує свої різнопланові потенції відповідно до жанрових особливостей твору, авторських завдань і психологічних та інтелектуальних даних читача.

3.2. Класифікація літературно-художніх антропонімів за Любомиром Белеєм

Класифікацію літературно-художніх антропонімів, їх типи та функції подає Л. Белей у монографії «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст.». За стилістичною функцією українські ЛХА можна поділити на чотири групи: номінативні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. За функціонально-стилістичними типами поділяємо: на нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. За стилістичною значущістю ЛХА поділяються на номінативно-диференційні, соціально значущі, національно/регіонально значущі, часові (хронологічні), інформаційно-оцінні, політико-оцінні та ідентифікаційні⁵⁰.

Нейтральні (номінативні) літературно-художні антропоніми позбавлені супровідних конотацій, їх легко можна замінити іншими аналогічними ЛХА. Таким ЛХА у конкретних літературних текстах притаманна лише називна функція. Вони здатні одночасно називати і диференціювати денотата від решти персонажів твору. За нашими спостереженнями, номінативні ЛХА обов'язково представлені в літературно-художніх текстах П. Загребельного. Вони творять «кістяк, антропонімію канву твору, засвідчують достовірність персонажів і

⁴⁹ Торчинський М. М. Функції власних назв у художньому мовленні. Науковий часопис Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. пр. / відп. ред. А. П. Грищенко. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 2. С. 300.

⁵⁰ Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. С. 10.

зображувальних подій». У корпусі номінативних ЛХА роману «Юлія» переважають християнські імена та їх варіанти: *Степан, Роман, Дмитро, Юля, Галя, Люда, Рима, Ніна* («Юлія»). Значний відсоток серед номінативних ЛХА становлять прізвища персонажів: *Бойко, Супрун, Хоменко, Бурянський, Полюскевич* («Юлія»), а також імена по батькові, які протягом останніх десятиліть у реальній українській антропонімії виявляють чітку тенденцію до втрати характеристичного потенціалу, а тому це переважно номінативні ЛХА: *Тетяна Омелянівна, Никифор Іванович, Юлія Никонівна* («Юлія»), *Семен Михайлович* («Гола душа»). Номінативні ЛХА – це авторські оніми, проте вони адекватно відтворюють, моделюють конкретний загальнонаціональний чи регіональний, сучасний чи історичний антропонімічний узус, а тому вже не можуть вважатися стилістично нейтральними.

Дуже численним і особливо цікавим для ономастів функціонально-стилістичним типом ЛХА є **характеристичні** літературно-художні антропоніми. Такі ЛХА здатні вказувати на вік, національність, соціальний статус, сімейний стан персонажа-денотата, увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, а також виражати емоційне ставлення до найменованого героя.

Національно/регіонально значущі ЛХА характеризують носія щодо його національної чи регіональної належності. Саме за прізвищем, рідше за одиницями інших антропонімічних класів намагаються встановити національне або регіональне походження літературного персонажа. Важливою є також роль регіонально значущих ЛХА при творенні регіонального колориту тексту. У романі «Троща» Василя Шкляра ми зафіксували цілу низку національно значущих літературно-художніх антропонімів, що є реальними прізвищами та іменами, які запозичив автор для своїх персонажів із місцевого антропонімікону. Вони можуть бути з характерними регіональними особливостями. Напр., імена: *Андрій, Анна, Влодко, Дарина, Зонька, Васюта, Мариська, Марійка, Осип, Славко, Стефа, Текля, Юстина, Яруся*; прізвища та імена: *Василь Мандзюк (Стодоля), Матвій Очкусь, Уляна Крюченко, Маркіян Павук, Місько Пасічник, Оришка Паньківська, Стефан Колісник, Текля Куряник, Пилип Гишка, Карпо Соловій, Івга Кикіш*.

Хронологічно значущим ЛХА відводиться роль найбільш репрезентативного мовностилістичного індикатора часу. Конкретну історичну добу пов'язують із певними реальними історичними особами та їх іменуваннями або відповідними історичними особливостями – фонетичними, лексичними, словотворчими – онімів. Хронологічно значущі ЛХА здебільшого служать візитними картками певного реального чи ірреального часового відрізка. Так, наприклад, про славне козацьке минуле, про події, які відбувалися на Запорізькій Січі у

II половині XVII ст., веде оповідь В. Шкляр у романі «Характерник». Автор на основі документальних джерел творить яскраву історичну реальність із життя Івана Сірка та його оточення.

У романі «Клавка» М. Гримич йдеться про події 1947 року, що відбувалися у Спілці письменників України, про Пленум, відомий в історії розгромом української літератури. М. Гримич вимальовує постаті українських класиків, їхню нелегку роботу і вміння виживати в надскладних умовах. Ми звернули увагу, що в романі названі майже всі письменники того часу, комусь приділено більше уваги, комусь менше. Майже всі письменники в романі мають тричленну форму називання. Тих, з ким Клавка тісно співпрацює, називає за іменем та іменем по батькові: *Максим Тадейович, Андрій Самійлович, Олександр Євдокимович* та ін. Малишко повернув Клавку в секретарське крісло, вона його обожнювала. Клавка також гарно відзивається про Рильського: «*Та й з Максимом Тадейовичем завжди було затишно*»). Прохорова називає його слоном, Неля Сіробаба каже, що він старий зубр – велика і сильна постать української літератури. Ми звернули увагу, що доонімне значення імені та імені по батькові Рильського розкривається у тексті. *Максим* («найбільший» (Трійняк, с. 206) *Тадейович* (від Тадей – «божий дар» (Трійняк, с. 372) обіймав високу посаду, тому був найвеличнішим та найбільшим, але мав дар від Бога: гарно писав. Натрапляємо на цікаве порівняння Рильського з Дон Кіхотом: «*Худорлявий Максим Тадейович завжди був у парі з Ваганом Маміконяном, як Дон Кіхот зі своїм вірним Санчо Пансою*». Маміконян вів фінансові справи Спілки, був її відповідальним секретарем. Рильський отримує прізвисько за зовнішнім виглядом, Маміконян за те, що був вірним другом та професіоналом своєї справи. Корнійчук має прізвисько *Головний* (як керівник, голова).

ЛХА є вагомим стилістичним засобом соціальної характеристики персонажів. Частина **соціально значущих** ЛХА набуває відповідного інформаційно-оцінного потенціалу, відтворюючи соціальну здиференційованість реального антропонімікону. Такі ЛХА служать для об'єктивно-вікової характеристики персонажів (*Бондариха, Василя, Даруся, Михасик*) або їх соціального статусу (*Бояриня, Попівна, Реальний Кандидат, Головний, Шеф*). Решта ЛХА стають соціально значущими в результаті цілеспрямованої іменотворчості автора. Авторська акцентуація соціального може також поєднуватися з національною характеристикою персонажа або з його експресивною оцінкою. Так, ціла низка ЛХА з романів М. Гримич мотивується соціальним статусом денотатів. Щоб реалізувати цю мотиваційну ознаку, авторка обирає найхарактернішу, на її думку, рису професійної діяльності денотата: *Василь Іванович Бренчик* («Варфоломієва ніч») –

заслужений журналіст України (прізвище іронічно вказує на журналіста-бренькала; *бренькати* – синонім до слова говорити); вчитель географії *Глобус* («Мак червоний в росі...»), його прізвище уособлює географію як наукову дисципліну; *Антоніна Степанівна Качур* («Варфоломієва ніч») – «директриса птахофабрики» (має справу з птахами, тому й прізвище її «пташине»).

Експресивно-оцінні ЛХА репрезентують увесь спектр емоційно-експресивних оцінок – від інтимно пестливих до пейоративно-згрубілих. Пейоративна експресивність притаманна не тільки ЛХА-іменам, а й літературно-художнім антропонімам інших антропоніміїчних класів – прізвищам, прізвиськам, іменам по батькові, патронімам, андронімам тощо. Так, наприклад, Володимир Лис у романі «Стара холера» не обходиться без демінутивів (слів, що вживаються для передачі основного значення слова з відтінком зменшуваності або ніжності і близьких почуттів). Ми зафіксували такі форми імен зі здрібніло-пестливими суфіксами: *Євка, Євця, Євочка; Лізка, Лізуня, Лізонька; Степанко, Степашко, Степашечко, Степанурчик; Катя, Катруся, Катеринка, Катюня, Котюня, Котенятко; Арсенчик, Арсеник; Павлінка, Павлиночка; Ганнуся, Ганька* та ін. Зменшувально-пестливі варіанти онімів мають експресивно-емоційне забарвлення, служать характеристикою персонажа: *Варка, Віруньчик, Вітька, Маруська, Мотрунка, Миколка, Митрик, Юрчик, Петрусь, Сашуня*. Найчастіше форми таких антропонімів передають ласку, любов, доброзичливе ставлення до героя. Правда, трапляються і згрубілі форми імен, усе залежить від ставлення персонажа до денотата: *Арсенисько, Павлинище, Романисько, Іринище*.

Інформаційно-оцінні ЛХА – це оніми, внутрішня форма яких узгоджується з енциклопедичною характеристикою персонажа і тим самим виступає засобом характеристики денотата. Такі ЛХА мають дуже широкі характеристичні можливості: від зовнішності персонажа аж до його психічного стану. Серед назв персонажів роману «Чорний Ворон» В. Шкляра натрапляємо на такі: *Чорт*, що утворено за зовнішнім виглядом людини («*Совине лице і закандзюблений ніс міг мати тільки Чорт*»). Козак *Хома* отримав прізвисько *Невіруючий* через те, що ніколи нікому не вірив, з недовірою ставився до всього, що й підтверджує текст: «*Хома, звісно ж не вірив, що Хмара загинув*»; «*Еге, налякаєш, – не повірив йому Невіруючий Хома*»; «*Невіруючий Хома дивувався, як можна вірити богині-жінці*»; «*...то що сперечатись з Невіруючим Хомою? Він би все одно не повірив*». Хомою Невіруючим називають людей, яких важко примусити повірити комусь або у щось, проводячи аналогію з євангельським апостолом Хомою.

Низка прізвиськ літературних героїв «Чорного Ворона» утворена за манерою мовлення. Напр.: *Жуйвода* («макіївського отамана *Жуйводу* прозвано так, бо говорив, як воду жував»);

прізвисько наймолодшого із братів Момотів *Біжу* нагадує французьку власну назву, а назвали його за часте вживання слова «біжу» («що не попросиш його, куди не покличеш, куди не пошлеш, у нього на язиці одне лиш «біжу!» А як почне щось розповідати, то тільки так: біжу, каже, до дівчини, а вона біжить мені на зустріч, тоді забігли в куці, а коли вибігли, то й ніч збігла; ну, добре, хлопці, я вже біжу, бо тре' бігти, а тоді прибіжу й розкажу, куди ми ще бігали. Ось такий був цей Біжу – щира душа, прудкий, безвідмовний, а що вже легкий на ногу, то міг цілий день іти пішака врівень із кіннотою»);

козак *Коляда* просить Богородицю заступитися за хлопців, спочатку пошепки молиться, потім все голосніше, на що Вовкулака запитує: «*Ти до кого там колядуєш?*» Виходить, чоловік молився, як колядував. Козак *Цокало* має прізвище за манерою поцокувати («*Цокало сердито поцокав язиком*»).

Окрему групу серед інформаційно-оцінних ЛХА становлять *ЛХА-символи*, характеристичний та оцінний потенціал яких запозичується письменником із сакральних, фольклорних або літературних текстів. Можемо сміливо констатувати, що літературно-художній антропонім *Крайній* із роману В. Шкляра «Ключ» є промовистим. Андрій опинився у край тяжкому становищі, коли залишився без даху над головою, він останній, хто знайшов власника квартири № 13, останній, хто залишився живим у цій історії, поквитавшись з усіма «злими силами», позбувшись ключа. Кирило Поліщук зазначає: «Символічність прізвища головного героя – Андрія Крайнього – можна трактувати по-різному. Перше, що спадає на думку, це ментальна особливість українців – завжди шукати крайнього. Загадку ключа, і кримінальну історію приховану за нею, має розгадати хтось, і це має зробити крайній. Квартира по вулиці Рогнідинській мала не одного власника, що був затягнутий у тенета Саватія Ярчука. Саме Андрій став тим, хто розгадав загадку, став останнім, тобто крайнім»⁵¹.

Основна функція **ідеологічних** ЛХА дати ідеологічно вмотивовану характеристику або оцінку денотата-персонажа. На відміну від характеристичних ЛХА, характеристичний або оцінний потенціал ідеологічних ЛХА не має підтвердження в енциклопедичній характеристиці денотата, бо за своєю природою він суб'єктивно-політичний (*Сволоческу, Гітлеренко, Батийчук*). Ідеологічні ЛХА –

⁵¹ Поліщук К. В. Шкляр «Ключ», «Чорний Ворон» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maysterni.com/publication.php?id=102994>

наслідок безцеремонного втручання держави, панівної більшовицької ідеології у сферу духовної культури нації.

Дейктичні ЛХА – це оніми, основна функція яких вказати на реальну особу-прототипа персонажа-денотата або опосередковано виявити авторське ставлення до певних, часто непривабливих явищ суспільної дійсності. Дейктичні ЛХА виступають мовностилістичним засобом іносказання та належать до авторської онімії. Наприклад, у В. Кожелянка: *Олесь Палиглина* і його трилогія «Хоругвяне» (О. Гончар і трилогія «Прапорonosці») із «Конотопа»; *Лесь Побарабанський* – письменник-пофігіст (Л. Подерв'янський), «рускоязычний белетрист *Нік Хохоль*» (М. Гоголь), драматург *Есхіл Корнейчуков* (О. Корнійчук) з «Української книги мертвих». Помітним зневажливим емоційним потенціалом наділяє автор ЛХА-протоніми, у яких легко відчитуються реальні іменування високих достойників незалежної України, Росії: президент України *Леонід Кожушенко* (Л. Кравчук), президент України *Леонід Шапченко* (Л. Кучма), президент дружньої держави *Єрмолай Борискін* (Б. Єльцин), спікер парламенту *Іван Теплий* (І. Плющ), парламентські кулачні бійці *Іоан Крілик* (І. Заєць) та *Стефан Тучин* (С. Хмара).

Дейктичні ЛХА складають помітний відсоток і в літературно-художній онімії роману «Людинець»: президент України *Леонід Кожушенко* (Л. Кравчук), президент Росії *Михайл Гробачов*, пан *Гроб* (М. Горбачов), президент Росії *Борис Романових* (Б. Єльцин), голова Руху Народів, професор *М. Хрущ-Кукурудзянський* (М. Хрущов), директор УТ-1 пані *Ганна Мазур* (А. Мазур), цар гунів *Гатило* (Атілла), імператор Київської Русі-України *Мечипан Завойовник* (Святослав), генеральний секретар соцпартії *В. Теплов*, молодий соціаліст *Марко Морозенко*, *Марко Відморожений* (О. Мороз). З роману «Котигорошка» – комуніст з двадцятирічним стажем *Павло Власов* та кандидат від справжніх лівих *Іван Миколайович Пролетаренко* (П. Симоненко), пан-генерал *Москаленко* (Г. Москаль).

В окремих випадках, зокрема, коли йдеться не про сучасних політиків, В. Кожелянко вживання дейктичних ЛХА супроводжує короткою енциклопедичною характеристикою денотата: «у 70-х роках минулого століття в Росії був такий Президент *Леонід Броварін* (від апелятива *брови*), тож він дуже любив нагороди...», що допомагає ідентифікувати прототипа персонажа – Л. І. Брежнєва. Пор. ще: ЛХА *Вевешербицький* («склонували якогось маловідомого діяча II половини ХХ ст., прізвище щось схоже на нашого Вевешербицького») вказує на В. В. Щербіцького («Мальтійський хрест»). А артист *Кобзо-Кобзаренко* з «Котигорошка» та ЛХА співець *Кобзаревич* з «Тероріуму», без сумніву, мають стосунок до Й. Кобзона. Такі ЛХА виступають

мовностилістичним засобом іносказання, належать до штучно створеної авторської антропонімії, а витoki її – від І. Котляревського, М. Старицького, Т. Шевченка, Остапа Вишні та ін.

Запропонована Л. О. Белеєм класифікація літературно-художніх антропонімів ґрунтується на принципі стилістичної домінанти. Це означає, що значна кількість ЛХА може тлумачитися двома і більшою кількістю мотиваційних ознак. Серед двоознакових ЛХА найпоширенішими є такі комбінації: соціальне й національне походження літературного героя; соціальна та хронологічна ознака; авторські симпатії чи антипатії до літературного героя та особливості його характеру, зовнішності; об'єктно-вікові характеристики героя та його регіональне походження; хронологічне та ідеологічне. Науковці Ужгородської ономастичної школи провадять свої дослідження на основі класифікації Белея Л. О.

Як бачимо, у сучасній літературній ономастиці існує чимало класифікацій функціонування літературних оноімів. Вони стосуються всіх розрядів власних назв. Інколи одні і тіж функції називаються дослідниками по-різному, часто переплітаються. Науковці справедливо твердять, що функції постонімів залежать від жанру художнього твору. ЛХА відіграють у творі значну стилістичну роль. Вони настільки функційно, інформативно та емоційно насичені, що кожне літературне ім'я одночасно виконує низку різноманітних функцій.

Чимало публікацій сучасних українських дослідників розкриває жанрово-стилістичну специфіку ЛХА окремих літературно-художніх текстів посттоталітарної доби, а також містить спроби окреслити основні тенденції розвитку літературно-художньої антропонімії кін. ХХ–поч. ХХІ ст. Проте огляд праць, присвячених ЛХА, показує, що український літературно-художній антропонімікон посттоталітарної доби досі вивчений недостатньо.

ТЕМА 4. ІНДИВІДУАЛЬНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НОВОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ

Л. Белей у монографії «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» виділяє такі етапи розвитку нової української літературно-художньої антропонімії:

1 етап. Зародження нової української літературно-художньої антропонімії.

Завдяки зусиллям І. Котляревського, Л. Боровиковського, Є Гребінки, П. Гулака-Артемівського та Г. Квітки-Основ'яненка було

вирішено низку проблем як загальномовного масштабу (заміна церковнослов'янської мови та народної на літературну), так і чисто літературно-антропонімійних. До числа проблем загальномовного характеру, що мали безпосередній вплив на становлення нової української літературно-художньої антропонімії, ми зараховуємо:

1. Заперечення староукраїнської традиції, що ґрунтувалася на використанні церковнослов'янської лексики. Її використовують для комічного ефекту.

2. Нова українська ЛХА творилася за зразком народнорозмовного антропонімікону українців. Для номінації персонажів часто використовувалися одиниці всіх антропонімійних класів, які до того часто не допускалися до літературного мовлення. Функціонування нової ЛХА цього періоду значною мірою врегульовувалося живомовним узусом.

3. При становленні нової ЛХА відчутним був вплив фольклору, звідки часто запозичувалися іменні варіанти й антропонімійні формули.

4. Є. Гребінка та І. Котляревський збагатили нову ЛХА численними германськими, романськими та грецькими антропонімами, а їх фонеморфемну структуру було адаптовано до норм української мови.

У цей період становлення було вирішено і проблеми власне літературної антропонімії:

1. Робляться перші спроби штучного реконструювання онімічної семантики ЛХА. Пор.: *Тетерваковський, Макогоненко, Щипавка...*

2. Помітне прагнення письменників до стилістичної диференціації ЛХА. Власне вона зводилася до своєрідної стратифікації ЛХА та їх варіантів на головні (нейтральні) та другорядні (експресивні). Першими зазвичай називають головних героїв, доля яких складається драматично, іншими – епізодичних та комедійних персонажів. Напр.: *Наталка, Горпина Терпилиха, Маруся і Хверкущенко, Пріська Чирячка.*

Зрозуміло, літературно-художня антропонімія цього періоду не була цілісною, стилістично здиференційованою системою. Загальнонаціональні, емоційно нейтральні ЛХА вживаються на рівні з вузько локальними. Справедливо зазначає Л. Белей, що «це цілком зрозуміло, бо зачинателі нової української літературно-художньої антропонімії намагалися копіювати антропонімікон рідних їм сільських громад, у якому природно вживається загальнонаціональне та локальне»⁵².

⁵² Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 75.

2 етап. Шевченківська доба. Т. Шевченка та П. Куліша вважають засновниками нової української літературно-художньої антропонімії. Вони добре розуміли, що їх попередники не змогли подолати двох суттєвих недоліків: антропонімічного натуралізму та емоційної незбалансованості ЛХА, породженої бурлеском «Енеїди» та сентименталізмом «Марусі». Т. Шевченко і П. Куліш визначають джерельну базу, основні критерії добору та закономірності функціонування ЛХА, а також демонструють їх характеристичні та експресивні можливості. Уже в поемі «Гайдамаки», де вживається всього 33 ЛХА, було засвідчено, що існує нова українська ЛХА як поліфункціональна, стилістично здиференційована система з практично необмеженими характеристичними та оцінними можливостями. Т. Шевченко показав себе неперевершеним майстром стилізації ЛХА у дусі фольклорних традицій. Разом із ЛХА, запозиченими з народнорозмовного мовлення, до складу нової ЛХА ввійшло чимало чужомовних із походження ЛХА. Реалістичність та функціонально-стилістична доцільність – ось ті два чинники, які врегулювали вживання ЛХА. Названі принципи побудови нової української ЛХА дозволили розширити її просторові та хронологічні рамки.

3 етап. Нова українська літературно-художня антропонімія другої половини ХІХ ст.

Відтворюваність – необхідна умова розвитку літературно-художньої антропонімії цього періоду. Відтворюючись, літературно-художня антропонімія й оновлюється. Кожен автор (Марко Вовчок, Ю. Федькович, А. Свидницький, Т. Бордуляка, М. Черемшина), залежно від жанру, тематики, естетичних уподобань, світогляду, світосприйняття, освіти і т. п., моделює антропонімікон своїх творів, привносячи в загальнонаціональний літературно-художній антропонімікон новаторські, авторські елементи. Літературно-художню антропонімію цього періоду можна кваліфікувати як універсальну. Універсального характеру їй надав нешаблонний, гнучкий підхід авторів (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська та ін.) як до форми, так і до змісту ЛХА. Онімічна семантика та форма ЛХА формувалася не за якимись наперед визначеними зразками чи схемами. Для кожного конкретного твору творилася своєрідна літературно-художня антропонімічна мікросистема зі своїми структурними та семантичними особливостями. Розширюється соціальна база ЛХА. Реальний антропонімікон цього періоду був вдячним матеріалом для широкого його залучення в літературні тексти. Відчутним є прагнення авторів до глибшого кодування характеристичності ЛХА, а також використання ЛХА-

символів. Найзнаменнішим фактом в історії української ЛХА другої половини ХІХ ст. слід вважати поширення її принципів і на західноукраїнські землі. Українські письменники з Наддніпрянщини, Галичини і Буковини на основі спільних принципів творили загальнонаціональний літературно-художній антропонімікон. Ю. Федькович та І. Франко практично вирішують проблему співвідношення галицьких та наддніпрянських із походження ЛХА, регіонального і загальнонаціонального в українській ЛХА.

У ЛХА другої половини ХІХ ст. спостерігається ускладнення структури онімічної семантики ЛХА, а також повніше використання ресурсів реального антропонімікону українців. На цей період припадає початок процесу структуралізації української літературно-художньої антропонімії за естетичними напрямками: реалізму (етнореалізму, романтизму); модернізму (психологізму, імпресіонізму).

4 етап. Українська літературно-художня антропонімія ХХ ст. (до середини 80-х років).

Цей етап можна сміливо вважати періодом соціологізму. Прямо чи опосередковано соціальний компонент був визначальним у творенні ЛХА цього періоду. Розмаїття соціально значущих ЛХА було зведено до примітивної бінарної опозиції «радянська людина» – «ворог соціалістичного ладу». Абсолютизація і гіперболізація соціальної ознаки ЛХА мала негативні наслідки – вона призводила до збіднення конотативної палітри ЛХА, породжувала штучні, надумані ЛХА. Часто українські письменники використовували ЛХА як мовний засіб іносказання. Період соціалістичного реалізму спричинив появу, як зазначає Л. Белей, «кількох вкрай негативних факторів, що позначилися на кількісному та якісному складі не тільки ЛХА, а й реального антропонімікону українців:

- 1) завдяки високій частоті вживання та постійним позитивним конотаціям російських з походження ЛХА українська ЛХА радянського періоду стає дієвим чинником русифікації українського антропонімікону;
- 2) процес збагачення українського ЛХА, а відтак і реального антропонімікону, іншомовними ЛХА значною мірою був підпорядкований тогочасним політичним та ідеологічним факторам;
- 3) українська ЛХА стає «авторитетним» джерелом помилкових орфограм іншомовних із походження ЛХА типу *Хенрик*⁵³.

⁵³ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 119.

Основою літературно-художньої антропонімії цього періоду були реальні найменування високопоставлених партійних функціонерів (Ленін, Сталін, Ворошилов, Кіров, Будьонний). Справжні майстри слова продовжували розвивати антропонімні традиції попередників, творили нові напрямки (Ю. Яновський, О. Гончар, О. Довженко, Гр. Тютюнник, Д. Павличко, Р. Федорів та ін.).

5 етап. Новітня українська літературно-художня антропонімія (кінець ХХ–поч. ХХІ ст.).

ТЕМА 5. НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ АНТРОПОНІМІЯ

5.1. Суспільно-політичні передумови творення українських літературно-художніх антропонімів пострадянської доби.

«Вісімдесятництво» завершило радянську добу в українському літературознавстві. Критична ситуація в літературі 80-х відображається на всіх її рівнях: у намаганні створити нову концепцію людини, нову модель світу, у проблематиці, загальному пафосі, експериментальному «змішуванні» художніх засобів різноманітних стилів⁵⁴. Як зазначає М. Жулинський, «це спроба творчого бунту молодих українських прозаїків проти усталених стереотипів у формах, у стилі, намагання продемонструвати розкутість індивідуальних манер, а головне – висловити своє ідейно-естетичне кредо...»⁵⁵. Ідейно-естетичні пошуки молодих українських літераторів відчутно збагатили та урізноманітнили новітній український літературно-художній антропонімікон.

Поруч із молодими письменниками авторитетні Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук, Іван Чендей засвідчують, що їх онімійний почерк не копіює мовностилістичних прийомів попередників. Саме завдяки їм українська література у 80–90-ті роки ХХ ст. стала творчо розкутою і вступила на шлях оновлення.

Відчутно збагатила український літературно-художній антропонімікон посттоталітарної доби реабілітація низки літературних творів, які нині є гордістю незалежної України. Так, знову увійшли в загальнонаціональний контекст після десятиліть заборони твори Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Микола Зерова,

⁵⁴ Тендітна Н. Покоління «вісімдесятників» і сучасний літературний процес / Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 9. Українська література в загальноєвропейському контексті. Матеріали міжнародної наукової конференції 10–12 жовтня 2005 року. Ужгород. С. 282.

⁵⁵ Жулинський М. Післямова на оповідання Є. Пашковського «Закрита палата». Прапор. 1990. № 2. С. 100.

Григорія Косинки, Євгена Плужника та ін., українські читачі вперше отримали можливість ознайомитися з творчістю літераторів української діаспори – Івана Багряного, Василя Барки, Олега Ольжича, Уласа Самчука, Олени Теліги та ін., а їх літературно-художні антропоніми стали невід'ємною частиною нового українського літературно-художнього антропонімікону.

Посттоталітарна доба в історії української літератури та української літературно-художньої антропонімії формувалася на базі творчості письменників, які сповідували дуже різні естетичні принципи та стояли на неоднакових світоглядних позиціях. Усе це дало підстави Тамарі Гундоровій у книжці «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн» охарактеризувати українську літературу 1990-х років як літературу постмодерної епохи, складовими якої є неонародництво, неомодернізм і постмодернізм⁵⁶. Згідно з цим, у 90-х роках існують три генерації: письменники-шістдесятники (Л. Костенко, В. Шевчук, Ю. Мушкетик) і дисиденти (М. Руденко, І. Калинець), письменники схилку радянської імперії – В. Герасим'юк, О. Забужко, Ю. Андрухович, К. Москалець. Уже у творчості «вісімдесятників» простежуються постмодерні тенденції (Ю. Андрухович, В. Цибулько, В. Неборак), а також неомодерна ідея високої літератури (Є. Пашковський, В. Медвідь). Поколінню митців дев'яностих років властивий естетичний плюралізм – від класицизму до авангарду (С. Жадан). Неприйняття советчини – це вагомий об'єднавчий чинник для українського постмодерну⁵⁷. Демократизм та лібералізм культурного життя в незалежній Україні, а також плюралізм естетичних принципів українських письменників посттоталітарної доби безпосередньо позначилися і на їх літературно-художній антропонімії.

5.2. Жанрово-стилістичне розмаїття українських літературно-художніх текстів кінця ХХ–початку ХХІ ст.

У літературному процесі наприкінці 80–90-х років сталися кардинальні зрушення в системі естетичних цінностей суспільства, «творилися нові парадигми художнього мислення, нові форми й структури творчості», адже до духовної культури народу повернулися цілі пласти літературно-мистецьких надбань минулих епох, заборонених тоталітарним режимом з ідеологічних міркувань⁵⁸.

Старше покоління письменників, відкинувши віджилі комуністичні постулати, а в естетиці – вульгарний схематизм «соцреалізму» (псевдохудожній політичний метод у радянській

⁵⁶ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. К.: Критика, 2005.

⁵⁷ Харчук Р. Хранителька післячорнобильської бібліотеки. Дзеркало тижня. 2006. 10 лютого.

⁵⁸ Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. Українська мова та література. 2000. № 22. С. 2.

літературі, метою якого було фальшувати дійсність в інтересах комуністичної партії⁵⁹), беззастережно стало на позиції служіння Україні та її культурі (П. Загребельний, Л. Костенко, Ю. Мушкетик, Р. Федорів, О. Гончар, Р. Іванчук, І. Чендей, В. Яворівський). Ці митці, незважаючи на розмаїття творчих манер і стилів, захищають традиційну реалістичну концепцію мистецтва, за якою воно дедалі ширше й глибше охоплює дійсність. На їх погляд, прогрес у мистецтві полягає у всезростаючій його спроможності пізнавати та відтворювати дійсність, у розвитку нових та омолодженні старих жанрів та видів мистецтва, у вдосконаленні зображальних засобів. У реалістів неприйняття антигуманних відносин має не естетичний, а етичний характер і базується на їхньому гуманізмі⁶⁰.

Процеси оновлення пострадянської доби широко охопили українську літературу й мистецтво. Письменство остаточно звільняється від комуністичної ідеологічної облуди. Йде переоцінка суспільних ідеалів, історичних явищ. Центральне місце в цей час належало публіцистиці, яка залишалася гострою в боротьбі за національну державу, українську культуру і мову, що пов'язано з високим рівнем політизації суспільних процесів. Слід відзначити наповнену високим громадянським змістом творчість І. Драча, Д. Павличка, П. Мовчана, І. Дзюби, Р. Лубківського, Р. Іванчука, О. Мусієнка та ін. Широко розгорнув публікації з призабутої спадщини М. Жулинський. Успішно працюють у сатиричному жанрі Є. Дудар, М. Прудник, Г. Гайовий, І. Січовик, О. Стусенко та ін. Письменники-реалісти – «жертви політичної й естетичної радянської системи, неправильних установок, начал, викривлених поглядів», – каже Ю. Мушкетик. У передмові до роману «Біла тінь» він писав, що страшна це була, крижана епоха. «Режим жорсткішав, але й ми ставали мудріші – друкували дисидентів під чужими прізвищами, під псевдонімами і самі вдавалися до всіляких паралелей, алегорії, ставали вільніші в душі. От у такому стані – скутості й деякої розкованості – й писалися у вельми круті репресивні часи романи»⁶¹.

Якщо старше покоління українських літераторів посттоталітарної доби знаходить себе в рамках естетики реалізму, то молодші письменники творять у постмодерному дискурсі, характерною ознакою якого на перших порах було іронічне, «серйозно-сміхове» (М. Бахтін) світовідношення, епатаж, перенесення в стилістику, образність протилежних відображенню контекстів (травестії, бурлеску і патетики,

⁵⁹ Універсальний літературний словник-довідник [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.]. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. С. 337.

⁶⁰ Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. Українська мова та література. 2000. № 22. С. 3.

⁶¹ Мушкетик Ю. М. Від автора. Біла тінь: [роман]. К.: Твім інтер, 2004. С. 8.

футуризму і символізму, гротескних і реалістичних образів)⁶². Постмодернізм – загальна назва окреслених останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникли після модернізму та авангардизму. Цей напрям – продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем – світоглядно-філософських, економічних, політичних. Визначальними рисами слід вважати поєднання різних стильових тенденцій, часткову опозиційність до традиції, універсальність проблематики, «позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героя, культ незалежної особистості, потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, прагнення поєднати істини різних націй, культур, релігій, філософій, іронічність, пародійність тощо»⁶³. Поступово, як зазначають дослідники літературного процесу пострадянської доби, складався суверенний український постмодернізм зі своїми знаками і міфологемами. В українській літературі пост-тоталітарної доби є всі класичні, модернові та постмодернові рівні осмислення часу та цивілізаційних явищ, плідними є пошуки українських прозаїків. Проза генерації епохи «пост» надзвичайно різноманітна. У центрі тексту стоїть не «ми», а «я». Авторів цікавлять не так глобальні проблеми, не дух історії, не маси, а найменший фрагмент екзистенції – особа. Саме тому прозаїків постепепохи доречно назвати «мінімалістами». По-перше, суб'єктивність «мінімалістів» впливає не тільки на сюжети їхніх текстів (зазвичай вони безсюжетні, або затемнені, або незакінчені, проте в них завжди йдеться про локальне – не про глобальне), на вибір героя, якого ніколи не можна оцінити однозначно, на жанр – відсутність епічних форм, фактичне зрощення роману з повістю, ширше – на мову: як правило, розповідь – досить умовна, ведеться від першої особи, часто трапляються вставні тексти, писані не літературною, а низькою мовою: або сленгом, або діалектом. По-друге, прозаїки постепепохи мають справу з іншою естетикою. Якщо модерністи акцентували в естетиці на проблемі зла, підсвідомого, то постмодерністи мають справу з естетикою ненормальності, аномалій, з інстинктом. «Прозаїки постгенерації акцентують на маргінальному, що має здатність за певний час переходити в стан типового»⁶⁴. Системна трансформація, що характеризує сучасну літературу, найяскравіше проявляється саме через стильову динаміку («традиційна» проза, умовно-метафорична, модерністські, постмодерністські... стильові напрямки), для якої характерні такі прикмети: прихильники

⁶² Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. Українська мова та література. 2000. № 22. С. 3.

⁶³ Універсальний літературний словник-довідник. [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.] Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. С. 288.

⁶⁴ Харчук Р. Покоління постепепохи. Дивослово. 1998. № 1. С. 11.

традиційного письма, романтична палітра, народний гумор, науково-фантастичні твори⁶⁵.

Інтенсивно працюють митці старшого покоління, представники традиційного реалізму. Реалізм – художній метод у літературі та мистецтві, що «полягає в об'єктивному і всебічному відображенні дійсності»⁶⁶. На перший план виходить історична тематика, зокрема романи «На брата брат», «Гетьманський скарб» Ю. Мушкетика, «Орда», «Вогненні стовпи» Р. Іваничука, а також романи, де порушуються екзистенціальні проблеми буття людини: «Брухт», «Юлія», «Гола душа» П. Загребельного, «Іван», «Іванові журавлі» І. Чендея, «Стежка в траві. Сага про Житомир» В. Шевчука та інші. Гострі дискусії викликають романи постмодерністів Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Євгена Пашковського, Юрія Іздрика та ін. Деякі критики (Н. Білоцерківець, Л. Демська) групуєть сучасних прозаїків у школи за географічним принципом: київсько-житомирська школа прозаїків (Є. Пашковський, В. Медвідь, О. Ульяненко, Б. Жолдак, Л. Пономаренко, Є. Кононенко, О. Забужко, В. Діброва), галицько-станіславська, або львівсько-франківська школа (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, Т. Прохасько, Ю. Іздрик), харківська, яскравим представником якої є Сергій Жадан. Проте М. Ткачук не виправдовує такого поділу, адже йдеться про естетичні критерії та стилі. У прозі галицько-станіславської школи переважає гра й іронія, а в київсько-житомирській – екзистенціальні мотиви, але іронія і скепсис притаманні й новелам Б. Жолдака, і повісті «Бурдик» В. Діброви. Ці школи змальовують різні типи героїв: галицькі прозаїки культивують героя-інтелектуала, рафінованого інтелігента, схильного до рефлексій; київські прозаїки – героя-маргінала із жебрацькою свідомістю, селяка з комплексом меншовартості. Представників усіх шкіл об'єднує постмодерне світобачення, дискурсивна організація текстів. У центрі її зазвичай образ автора, тобто «маска автора»⁶⁷. «Молоде ж покоління прагне модерну, воно готове експериментувати – у формі й навіть у жанрах, заповнюючи ті ніші, які досі вважалися непрестижними», – підсумовує Т. Федюк⁶⁸. Творчість письменників пострадянської доби є різноманітним поєднанням різних поетик і стилів, які існували досі в літературному процесі, про це свідчать спрямування найвідоміших представників цього покоління: Іван Андрусак (епатажно-символічна складова постмодерного

⁶⁵ Тендітна Н. Покоління «вісімдесятників» і сучасний літературний процес. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 9. Українська література в загальноєвропейському контексті. Матеріали міжнародної наукової конференції 10–12 жовтня 2005 року. Ужгород. С. 284.

⁶⁶ Універсальний літературний словник-довідник. [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.]. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. С. 298.

⁶⁷ Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. Українська мова та література. 2000. № 22. С. 6.

⁶⁸ Федюк Т. Мрію, щоб Україна мала свого нобелівського лауреата. Віче. 2002. № 6 (123). С. 71.

дискурсу), Юрій Винничук (порнографічно-еротичні романи), В'ячеслав Медвідь (український традиціоналізм), Олександр Ірванець (карнавально-провокативна складова постмодерного дискурсу), Володимир Яворівський (деміургійна проза), Богдан Жолдак (комедійний соцарт, «чорний гумор»), Олесь Ульяненко («чорнушна проза»), Юрій Андрухович (травестійно-бурлескний жанр, інтелектуальна проза), Микола Рябчук (теоретик українського постколоніалізму, ідеолог іронічного напрямку), Василь Габор (традиціоналізм, магічний реалізм, закарпатський колорит), Юрій Іздрик і Тарас Прохасько («риторичний апокаліпсис»), Євген Пашковський («метафізичний апокаліпсис»), Іван Ципердюк (коротка сугестивна проза), Володимир Назаренко, Олег Лишега, Костянтин Москалець, Галина Пагутяк (представники герметизму), Оксана Забужко (феміністичний постмодернізм), Марія Матіос (психологічна драма), Сергій Жадан, В. Цибулько (неоавангард), Василь Кожелянко (метаісторичні романи), Євген Кононенко (псеводетективи), Володимир Шкляр (гостросюжетні повісті), Ірен Роздобудько (детективи), Любко Дереш, Світлана Пиркало, Ірина Карпа (повісті та романи переважно для молоді).

Твори письменників пострадянської доби побудовані на «іронічній грі і стилізації, маргінальному соціальному статусі героїв, якими найчастіше виявляються такі персонажі, як богемний супергерой, поет-алкоголік, шизофренік-коханець, філософ-самоук, відлюдник-мисливець, нарцисична інтелектуалка, на апелюванні до «іншого» в пошуках власної ідентичності, критичній переоцінці національної культури, виявленні її табуйованих топосів і образів»⁶⁹.

Сучасна літературна творчість в Україні розмаїта й багата. Українська література перебуває нині, як зазначають дослідники, у кількох площинах і часто просторах: і в добі бароко, і в ХІХ ст., і в різних періодах ХХ ст. Література переживає цілком закономірну синхронізацію, у якій, поряд із відроджуваними пластами незнищених текстів, знаходяться у творчих пошуках і «шістдесятники», і представники «ню-йоркської групи». Не втрачає популярності історична проза, що завжди була своєрідним барометром суспільного світобачення. Яскравим феноменом світового рівня є нині українська жіноча проза. Вона представлена такими відомими іменами, як М. Матіос, О. Забужко, М. Гримич, К. Мотрич, Л. Таран, Р. Харчук, І. Роздобудько, Г. Пагутяк, С. Андрухович, С. Короненко та ін. Сучасна українська проза – це нові романи, повісті, новели про народне життя, його багатства і цінності. Вона різноманітна за видами та жанрами, має

⁶⁹ Харчук Р. Хранителька післячорнобильської бібліотеки. Дзеркало тижня. 2006. 10 лютого.

певні стилістичні особливості, зокрема у сфері літературно-художньої антропонімії.

5.3. Пострадянський літературно-художній антропонімікон як об'єкт мовознавчих студій

Дослідження власних назв в українських літературно-художніх текстах належить до числа актуальних проблем ономастики, адже за часи незалежності захищено чимало докторських та кандидатських дисертацій: Л. О. Белей «Українська літературна антропонімія кінця XVIII–XX ст.», Т. В. Немировська «Власні назви у творчості М. М. Коцюбинського», О. Ф. Немировська «Ономастичний простір у художньому тексті (на матеріалі роману О. Т. Гончара «Твоя зоря»», В. М. Галич «Антропонімія Олеся Гончара», Г. П. Лукаш «Ономастика прозових творів Володимира Винниченка», Т. Б. Гриценко «Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини XX ст. (на матеріалі романів про Богдана Хмельницького)», Л. П. Кричун «Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі», М. Р. Мельник «Ономастика творів Ліни Костенко», Крупеньова Т. І. «Ономастика драматичних творів Лесі Українки», А. В. Соколова «Онімічний аспект проблеми ідіостилю письменника (на матеріалі зіставлення антропонімії у романах Г. Тютюнника «Вир» і В. Земляка «Лебедина зграя»)), Н. Я. Бияк «Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах», О. В. Климчук «Літературно-художній антропонімікон П. Куліша», Т. М. Наумова «Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка», Н. Ф. Попович «Літературно-художня антропонімія української драматургії XIX–XX ст.», В. В. Мержвинський «Драматургія Лесі Українки: поетика власних назв», О. О. Усова «Ономастика художніх творів Миколи Хвильового», Л. Д. Шестопалова «Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда)», Т. В. Шотова-Ніколенко «Онімічний простір романів Ю. І. Яновського», Т. В. Вінтонів «Реальна онімія як засіб образності в історичній оповіді» та ін. Детальний бібліографічний опис дисертаційних праць з української літературно-художньої ономастики містить бібліографічно-інформаційний довідник М. М. Торчинського «Ономастичні студії в Україні».

Окрім дисертаційних праць, активно опрацьовують проблему функціонування онімів у тексті художнього твору провідні ономасти України та слов'янського світу: Л. Белей, В. Калінкін, Ю. Карпенко, В. Кухаренко, Е. Магазаник, В. Михайлов, В. Никонов, О. Суперанська та ін.

Основну увагу дослідників привертають власні назви, що вживаються українськими письменниками XIX–середини XX ст., а українська літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби тільки тепер стає об'єктом монографічних студій. Це, крім іншого, засвідчує й вельми скрупульозний та детальний огляд праць із літературно-художньої ономастики, який подали Ю. О. Карпенко та М. Р. Мельник у монографії «Літературна ономастика Ліни Костенко» (розділ «Про літературну ономастику»): робіт, які були б присвячені вивченню ЛХА посттоталітарної доби, там немає.

Попри відсутність спеціальних монографічних досліджень української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби, певний доробок у вивченні цієї проблематики сучасні українські ономасти все ж мають. Так, очевидно, першим, хто до джерельної бази власних досліджень широко залучив українські літературно-художні антропоніми посттоталітарної доби, був Л. О. Белей. У докторській дисертації «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.» (1997) та монографії «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (2002) Л. О. Белей не лише обґрунтовує необхідність ретельного вивчення української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби, а й на підставі аналізу значного фактичного матеріалу виокремлює основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії. Цій проблемі присвячена і його стаття «Основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії» (2005)⁷⁰.

Дуже важливу роль у вивченні української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби відіграє ґрунтовне дослідження ЛХА творів Ліни Костенко, зокрема роману «Берестечко», яке здійснили Ю. О. Карпенко та М. Р. Мельник у спеціальній монографії «Літературна ономастика Ліни Костенко». Проаналізувавши ЛХА Ліни Костенко, автори дійшли до висновку, що найменування персонажів можуть виконувати, «всупереч класифікаторській логіці, мало не всі можливі функції одразу». Це дослідження розкриває передусім специфіку функціонування ЛХА у поезії.

Специфіку української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби, зумовлену кардинальним розширенням жанрових та методичних рамок української літератури, аналізує Лариса Масенко у статті «Мовна гра в літературній антропонімії роману Юрія Андруховича «Дванадцять обручів. Авторка висвітлила художню значущість найменувань персонажів роману, розкрила їх поліфункціональність, характеристичну, експресивну та текстотвірну

⁷⁰ Белей Л. Основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії. Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства. Вип. 8. Ужгород, 2005. С. 190–194.

роль у художньо-образній системі твору; привернула увагу до виявів мовної гри в літературно-художній антропонімії як особливості індивідуального стилю Ю. Андруховича. Новаторством методики дослідження вирізняється стаття Л. Ф. Лукаш «Травестія І. Котляревського та карнавальність Ю. Андруховича», у якій авторка не лише переконливо доводить «зіставлюваність методів травестійного зображення дійсності І. Котляревським та карнавальності роману Ю. Андруховича на ономастичному рівні»⁷¹, а й показує неперервність традицій української літературно-художньої антропонімії.

Літературно-художня антропонімія Ю. Андруховича привернула увагу польської дослідниці-літературознавця О. Гнатюк у статті «Авантюрний роман і повалення ідолів». Авторка слушно зауважує, що Ю. Андрухович у романі «Рекреації» всіх головних героїв наділив «значущими прізвищами», для яких стилістично важлива і мовленнєва, і мовна, і енциклопедична інформація. Польська україністка подає детальний аналіз ЛХА з роману, посилається на постмодерністську гру та літературні алюзії.

Українській літературно-художній антропонімії посттоталітарної доби присвячені також статті О. Чижмар на твори Д. Кишелі, А. Дурунди, П. Ходанича. Особливу увагу авторка приділяє з'ясуванню природи дейктичних ЛХА, основним призначенням яких є не характеризувати найменованого персонажа, а вказувати на його реального прототипа.

М. Максим'юк захистила дисертацію «Онімний простір постмодерністського тексту (на матеріалі романів Василя Кожелянка)», де подає аналіз ЛХА з романів автора, вказує на його «вміння використовувати з художньо-виражальною метою власні назви». Правда, більше уваги авторка приділяє вивченню літературно-художніх топонімів.

Понад 50 статей, присвячених вивченню ЛХА посттоталітарної доби, видала Вегеш А. І. У своїх статтях А. І. Вегеш досліджує новаторство літературно-художньої антропонімії, характеристичний потенціал, функційно-стилістичні можливості ЛХА в арсеналі мовних засобів літературних текстів письменників на засадах постмодерністської естетики. Авторка дослідила функціонування ЛХА у творах сучасних авторів: М. Матіос, Ю. Андруховича, М. Гримич, П. Загребельного, Л. Дереша, М. Дочинця, С. Жадана, В. Кожелянка, А. Кокотюхи, В. Лиса, І. Роздобудько, О. Ульяненко, В. Шкляра та ін. Вона

⁷¹ Лукаш Г. П. Травестія І. Котляревського та карнавальність Ю. Андруховича. Записки з ономастики. Вип. 2. Одеса, 1999. С. 31–40.

видала монографію «Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби»⁷².

З-поміж численних праць з української літературно-художньої антропоніміки особливу роль при дослідженні української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби мають праці Л. О. Белея, теоретичні положення яких, а також запропоновані ним засади класифікації літературно-художніх онімів використовуються багатьма сучасними авторами.

5.4. Особливості української літературно-художньої антропонімії часів незалежної України.

Аналіз прозових творів українських письменників кінця ХХ–початку ХХІ ст. (П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, Г. Штоня, О. Ульяненка, В. Яворівського, Ю. Андруховича, М. Гримич, Л. Дереша, С. Жадана, В. Лиса, М. Матіос, В. Кожелянка, А. Кокотюхи, І. Роздобудько, В. Шкляра та ін.) дає підстави твердити, що українська літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби – багата, самобутня, естетично оброблена онімійна підсистема з надзвичайно широкими функційно-стилістичними можливостями.

Найбільший вплив на кількісне та функційно-стилістичне багатство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби мали такі фактори, як деідеологізація і демократизація українського суспільно-політичного та культурного життя, відродження українських національних традицій називання, поширення західних естетичних концепцій, зокрема поп-культури, моди та ін.

Аналіз функційно-стилістичних можливостей української літературно-художньої антропонімії пострадянського періоду показав, що її розвиток відбувається у двох напрямках. Частина письменників, творчість яких розпочалася ще в 50–60-х роках ХХ ст., продовжує реалістичні традиції нової української літературно-художньої антропонімії. До їх числа можна зарахувати Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Романа Іваничука, Олесь Ульяненка, Григорія Штоня, Володимира Яворівського. Ці автори представляють неореалістичний напрям розвитку української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби.

Інший напрям розвитку української літературно-художньої антропонімії репрезентують Юрій Андрухович, Марина Гримич, Любка Дереш, М. Дочинець, Сергій Жадан, Василь Кожелянко, А. Кокотюха,

⁷² Вегеш А. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби. Ужгород, 2012. 271 с.

Марія Матіос, Ірен Роздобудько, В. Шкляр, які сповідують засади модерністської естетики при творенні ЛХА.

Однак межа між неореалістичним та модерністським напрямками в українській літературно-художній антропонімії посттоталітарної доби не завжди є чіткою. Так, наприклад, на неореалістичну у своїй основі літературно-художню антропонімію посттоталітарної доби П. Загребельного помітні впливи модерністської естетики ЛХА: *бізнес-Дунька, Ледва, Нуль, Сателіт, Фень* («Брухт»), *Бовть, Сакур, Стівпулія, Стівпурас, Пе-пе, Юр-Юр* («Стівпотворіння»). Водночас характеристичність низки ЛХА представників модерністського напрямку української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби (Ю. Андруховича, М. Гримич, М. Матіос) ґрунтується на універсальних принципах реальної антропонімії.

Український ЛХА посттоталітарної доби виявив його залежність від літературного методу та ідейно-естетичних уподобань письменника. Так, для літературно-художньої антропонімії представників неореалістичного напрямку характерні такі особливості: прагнення авторів творити літературно-художній антропонімікон за зразком реальної антропонімії конкретного регіону та історичної епохи, які зображуються у літературному творі; використання емоційно збалансованих ЛХА, виражальні можливості яких ретельно вмотивовані докладною характеристикою персонажів-денотатів.

Українська постмодерністська літературно-художня антропонімія спирається зазвичай на естетику відповідного літературного напрямку. Карнавальність, емоційна наповненість, характеристичність на базі несподіваних асоціативних зв'язків, сміливі експериментування зі структурою ЛХА – ось головні прикмети української постмодерністської літературно-художньої антропонімії. Напр.: *Буба, Гладкий Хіппі, Дайан, Квант, Клізма, Кубік, Мукта, П'явка, Торба* (Л. Дереш), *Алік, Какао, Карбюратор, Комуніст* (С. Жадан), *Голка, Кен, Луза, Смаглява Барбі* (І. Роздобудько).

Важливою рисою української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби є збереження багатих традицій нової української антропонімії, що, зокрема, проявляється в широкому використанні дейктичних ЛХА, пропаганді колоритних питомо українських імен та їх варіантів, намаганні використати багатство реальної діалектної української антропонімії як джерела збагачення літературно-художньої антропонімії тощо.

Так, українські письменники як неореалістичного, так і модерністського напрямків, підтримуючи усталені традиції нової української ЛХА, приділяють значну увагу пропаганді колоритних та знакових для української духовної культури імен, окремі з яких у

радянські часи дискримінувалися. Напр.: *Йосафат, Мирон* (Р. Іваничук); *Ярема* (П. Загребельний); *Зиновій, Олекса* (Ю. Мушкетик); *Аскольд, Христина* (Г. Штонь); *Вишнеслав, Любослав, Святомир, Святополк, Роксолана* (В. Кожелянко); *Дзвенислава (Дзвінка)* (Л. Дереш); *Августина, Євпраксія, Соломія, Стефанія* (І. Роздобудько); *Зореслава, Марко, Святослав, Тарас* (Ю. Андрухович).

Письменники обох напрямків використовують значний відсоток регіональних ЛХА, які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси. Напр.: *Бодьо, Ірена, Орко* (Ю. Андрухович); *Ілак, Ілена, Йорко, Паютка, Штефан* (М. Матіос); *Дарця, Зеньо, Місько* (Л. Дереш); *Олиця, Ляна, Влена, Митро (Митрик), Федорцьо* (М. Дочинець); *Варга, Фертик, Дзідзьо, Місько, Штефко* (А. Кокотюха); *Буца, Гаплик, Вергун, Цимус, Гартем (Артем), Їгон (Євгеній), Гандрій* (В. Лис) та ін.

Постмодерністська карнавальність у сфері літературно-художньої антропонімії виявляється у свідомому ігноруванні відомих хронологічних параметрів реальних імен-історизмів, у трансформації енциклопедичної характеристики денотатів-персонажів, що йменуються реальними іменами. Напр.: *Юра Голицин, Юрко Немирич, Іван Сергійович Тургенєв* (Ю. Андрухович), *Гонта, Довбуш, Кармелюк, Махно, Роксолана* (В. Кожелянко) тощо. Карнавальний ефект постмодерністських ЛХА посилює творення цілих варіантних рядів ЛХА-історизмів, кожен з яких наділений значним характеристичним потенціалом. Так, у В. Кожелянка *Й. В. Сталін* – це *Іосиф Перший*, вуйко *Йосип, Йосип Прекрасний*; Гітлер – це фірер *Адольф Алоїзович, Адольф Великий, Адольф Недоношений*; Будьонний – *Буденний, Вусатий Кавалерист*; Ворошилов – *Ворошило, Клим, Климко, Климко Щурик*; Хрущов – *Кукурудзник, Лис Микита, Лисий Микита, Хруц, Майський Жук*.

Для української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби характерними стали новаторські пошуки представників як неореалістичного, так і модерністського напрямків. Онімійне експериментаторство українських авторів найбільше позначилося на складі та структурі дейктичних ЛХА. Українські дейктичні ЛХА не лише натякають на реальних прототипів найменованих персонажів, а й дають їм емоційно-оцінну характеристику. Пор.: *Уля Милашенко, Серж Кідалов, Мітя-2, Олександр Холод, Леонід Кудла Другий* (М. Матіос «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів»); *Стовпуля, Стовпчук, Стовпокузьма, Стовпин, Стовпій, Стовпурас, Жупанський, Лоточко* (П. Загребельний «Стовпотворіння»); *Владімір Ільч Оленін, Нік Хохоль, Вольф Жірінштейн, Цорос, Лесь Побарабанський, Леонід Кожушенко, Іоан Крілик, Стефан Тучин, Михайл Гробачов, М. Хруц-Кукурудзянський,*

Вевешербицький, Кобзо-Кобзаренко (В. Кожелянко); *Лель Дервіш* (Любко Дереш), *Марта Ос* (М. Матіос), *Позалізянський* (Лесь Подерв'янський), *Покастюха* (А. Кокотюха), *Влодко Кляр* (В. Шкляр), *Ульян Олесенко* (О. Ульяненко), *Роксана Завушко* (О. Забужко), *Фріда Гирич* (М. Гримич), *Андрій Хович* (Ю. Андрухович) (І. Роздобудько).

Новаторські прийоми при творенні характеристичних ЛХА застосовує Юрій Андрухович у романі «Дванадцять обручів», де він поповнює реєстр українських соціально значущих ЛХА низкою онімів, які вказують на соціальний статус їх носіїв не за допомогою традиційних онімійних засобів, а лише за посередництвом вираження емоційної оцінки-сприйняття персонажів-денотатів. Пор.: ЛХА *Вошивлюк, Дракуляк, Зашиблюк, Паршивлюк*, якими автор називає міліціонерів-перевертнів. Новаторство В. Кожелянка при творенні соціально значущих ЛХА виявляється у сміливому експериментаторстві письменника із залученням до творення соціально значущих ЛХА цілком «неонімних» засобів. Напр.: *Адам Перволюдник, Уран-Рудниківський, Гулаг-Колимовський, Ланцевич, Нупогодінський, Щеневмерлий*.

Поширеною стала традиція використання чужомовних іменних варіантів. В аналізованих творах присутні герої, на називанні яких позначається експансія західної поп-культури. Представники обох напрямків ретельно відстежують та відображають у власних літературних текстах, наприклад, динаміку реального сучасного іменника українців. Пор.: *Богдан – Боб, Сергій – Серж*, (С. Жадан); *Андрій – Андрон, Дмитро – Джим* (Л. Дереш); *Денис – Ден, Іван – Жан, Джон, Максим – Макс, Марія – Маріон* (І. Роздобудько); *Марія – Марго* (М. Гримич). Привертають увагу вживання імен по батькові чи прізвищ-покручів на зразок *Кромешний* або *Апанасенков*.

До складу ЛХА було залучено також численні чужомовні прізвища та прізвиська як реальних осіб, так і кіно- та літературних героїв, оніми інших розрядів. Напр.: *Банзай, Гладкий Хіппі, Квант, Маестро, Реланіум* (Л. Дереш), *Барбі, Кен, татусь Карло, Хуан Карлос* (І. Роздобудько), *Джон Ленон* (С. Жадан), *Динозавр, Нуль* (П. Загребельний), *Бомбовоз, Вампір, Варвар* (В. Яворівський), *Азік, Клик, Носач, Череп* (О. Ульяненко), *Глобус, Ейніштейн, Камікадзе, Чурік* (М. Гримич), *Галюцинація, Ксенофобенко, Пенько, Хруненко* (В. Кожелянко), *Бальзак, Будулай* (М. Дочинець) та ін.

Українська ЛХА посттоталітарної доби, попри самотність та оригінальність, продовжує багаті традиції нової української літературно-художньої антропонімії.

ЛХА все частіше стають об'єктом досліджень; аналіз ЛХА часто поєднується з вирішенням загальнотеоретичних питань ономастики;

матеріалом для літературно-художніх антропонімних студій можуть бути окремі твори, кілька або вся творчість певного автора, а також різні жанри, напрямки, історичні відрізки. Схема аналізу літературно-художніх онімів в основному передбачає з'ясування їхніх семантичних, стилістичних й іноді дериваційних (структурних) та хронологічних особливостей. Важливим залишається створення загальномовного словника власних назв, зафіксованих у творах українських письменників, чи окремого письменника; розмежовувати функціонування пропріативів у художньому мовленні та в інших стилях української мови; літературно-художні антропоніми є розрядом власних назв, які у своїй характеристиці найбільше позбавлені комплексності.

ДЖЕРЕЛА

- Андрухович Ю. Дванадцять обручів: [роман, видання третє]. К.: Критика, 2005. 276 с.
- Андрухович Ю. Московіада. Андрухович Ю. Рекреації: [романи]. К.: Час, 1997. С. 115–286.
- Андрухович Ю. Перверзія: [роман]. Львів: ВНТЛ – Класика, 2004. 304 с.
- Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 144 с.
- Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роман. Харків: Фоліо, 2007. 478 с.
- Гримич М. Варфоломієва ніч: [роман]. Львів: Кальварія, 2002. 160 с.
- Гримич М. Клавка. Роман. Київ: Нора-Друк, 2019. 336 с.
- Гримич М. Мак червоний в росі: [роман]. К.: Дуліби, 2005. 192 с.
- Дереш Л. Трохи п'тьми, або На краю світу. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. 288 с.
- Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2011. 284 с.
- Дочинець М. І. Горянин. Води господніх русел. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 311 с.
- Дочинець М. І. Діти папороті [Текст]: роман. Мукачево: «Карпатська вежа», 2020. 328 с.
- Дочинець М. І. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.
- Дочинець М. І. Лис у винограднику: роман. К.: Ярославів Вал, 2010. 292 с.
- Дочинець М. І. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2016. 352 с.
- Загребельний П. Брухт: [роман]. Харків: Фоліо, 2002. 243 с.
- Загребельний П. Гола душа: [повість]. Харків: Фоліо, 2002. 152 с.
- Загребельний П. Юлія, або Запрошення до самовбивства: [роман]. Харків: Фоліо, 2002. 351 с.
- Загребельний П. А. Ствпотворіння. Ствпотворіння; Кавтаклізма. Харків: Фоліо, 2004. 202 с.
- Кожелянко В. Дефіляда. Роман, новели. Львів: Кальварія, 2001. 196 с.
- Кожелянко В. Конотоп. Роман, новели. Львів: Кальварія, 2001. 176 с.
- Кожелянко В. Котигорошко: [роман]. Львів: Кальварія, 2001. 156 с.
- Кожелянко В. Людинець: [роман (Людинець пана Бога)]. Львів: Кальварія, 2001. 182 с.
- Кожелянко В. Мальтійський хрест. Дефіляда. Роман, новели. Львів: Кальварія, 2001. С. 176–193.
- Кожелянко В. Тероріум: [роман]. Львів: Кальварія, 2002. – 172 с.
- Кожелянко В. Українська книга мертвих. Дефіляда. Роман, новели. Львів: Кальварія, 2001. С. 158–176.

Кожелянко В. Шлях воїна в Україні. Конотоп. Роман, новели. Львів: Кальварія, 2001. С. 121–137.

Кокотюха А. Справа отамана Зеленого. Українські хроніки 1919 року: роман. Харків: Фоліо, 2019. 301 с. (Ретродетектив).

Лис Лис В. С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 368 с.

Лис В.С. Стара холера: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.

Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr.& Ms. U-Ko in country UA. Львів: ЛА «Піраміда», 2006. 136 с.

Матіос М. Нація. Одкровення. Львів: ЛА «Піраміда», 2006. 204 с.

Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.

Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб: [роман]; авт. передм. О. В. Мишанич. К.: Спалах ЛТД, 1993. 432 с.

Роздобудько І. Метелик не кричить». Роман. Київ: Нора-Друк, 2020. 224 с.

Роздобудько І. Оленіум: Комедія абсурду. Харків: Фоліо, 2007. 158 с.

Ульяненко О. Сталінка. Сталінка; Дофін Сатани: [романи]. Харків: Фоліо, 2003. 108 с.

Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 384 с.

Шкляр В. М. Ключ: Роман. Харків: Фоліо, 2008. 218 с.

Шкляр Василь. Нікуб (Кров кажана); художник-оформлювач Ігор Женченко. К.: Ярославів Вал, 2010. 253 с.

Шкляр В. Троща: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 417 с.

Шкляр В. Характерник: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 304 с.

Шкляр В. Маруся: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 320 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
3. Белей Л. Основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*. Вип. 8. Ужгород, 2005. С. 189–194.
4. Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: Монографія. Ужгород, 2012. 271 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Гнатюк О. Авантюрний роман і повалення ідолів / Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 130–140.
7. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. К., 1998. 291 с.
8. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. К.: Критика, 2005. 264 с.
9. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). К.: Довіра, 1999. 431 с.
10. Жулинський М. Післямова на оповідання Є. Пашковського «Закрита палата» / Прапор. 1990. № 2. С. 98–100.
11. Калинин В. М. Поэтика онима / [отв. ред. Е. С. Отин]. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
12. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2000. 464 с.
13. Карпенко М. В. Русская антропонимика: конспект лекцій спецкурса. Одесса, 1970. С. 41 с.
14. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / *Филологические науки*. 1986. № 4. С. 34–40.
15. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 205–220.

16. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 61–70.
17. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 216 с.
18. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. 328 с.
19. Карпенко Ю. О. Ономастичний гумор Миколи Куліша. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса, Астропринт, 2008. С. 75–78.
20. Кричун Л. П. Функції антропонімів в сучасному українському сатиричному романі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Кіровоград, 1998. 238 с.
21. Лукаш Г. П. Травестія І. Котляревського та карнавальність Ю. Андруховича. *Записки з ономастики*. Вип. 2. Одеса, 1999. С. 31–40.
22. Михайлов В. Н. О специфике литературной ономастики. *Вопросы стилистики*. Саратов, 1988. С. 3–19.
23. Мушкетик Ю. М. Від автора. Біла тінь: [роман]. К.: Твім інтер, 2004. С. 5–8.
24. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики. *Актуальные вопросы русской ономастики*: Сборник научных трудов. К.: УМКВО, 1988. С. 112–122.
25. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / [отв. ред. Суперанская А. В.]. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Наука, 1988. 187 с.
26. Поліщук К. В. Шкляр «Ключ», «Чорний Ворон» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maysterni.com/publication.php?id=102994>
27. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті: *Методичні вказівки до спецкурсу* / укладач – О. Ю. Карпенко. Одеса, 1988. С. 9–10.
28. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2003. 296 с.
29. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Х., 2003. 296 с.
30. Тендітна Н. Покоління «вісімдесятників» і сучасний літературний процес. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 9. Українська література в загальноєвропейському контексті.

- Матеріали міжнародної наукової конференції 10–12 жовтня 2005 року. Ужгород. С. 282–286.
31. Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. *Українська мова та література*. 2000. № 22. С. 2–6.
 32. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
 33. Торчинський М. М. Функції власних назв у художньому мовленні. *Науковий часопис Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. пр. / відп. ред. А. П. Грищенко*. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 2. С. 295–301.
 34. Універсальний літературний словник-довідник [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.]. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 432 с.
 35. Федюк Т. Мрію, щоб Україна мала свого нобелівського лауреата. *Віче*. 2002. № 6 (123). С. 7–72.
 36. Франко І. Я. Причинки до української ономастики. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. К.: Наукова думка, 1982. Т. 36. С. 391–426.
 37. Харчук Р. Покоління постепохи. *Дивослово*. 1998. № 1. С. 6–12.
 38. Харчук Р. Хранителька післячорнобильської бібліотеки. *Дзеркало тижня*. 2006. 10 лютого.
 39. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. К., 1977. 236 с.
 40. Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Ю. І. Яновського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2006. С. 15–16.